

Ratni zločini

90-ih

u presudama
crnogorskog pravosuđa

priručnik za nastavu

Podgorica, 2024.

Ratni zločini 90-ih u presudama crnogorskog pravosuđa

- priručnik za nastavu -

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Autori:

Igor Radulović
Miloš Vukanović

Recenzent:

doc. dr Adnan Prekić

Urednici:

Daliborka Uljarević
Damir Suljević

Dizajn i produkcija:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Tiraž:

100 komada

ISBN 978-9940-44-071-8

COBISS.CG-ID 30441476

Ova publikacija dio je projekta „Obrazovanje za budućnost – tranziciona pravda za pomirenje“ Centra za građansko obrazovanje (CGO), a u okviru regionalnog projekta *Podrška EU izgradnji povjerenja na Zapadnom Balkanu*, koji finansira Evropska unija (EU) i sprovodi Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost CGO-a i autora i ne odražava nužno EU niti UNDP stavove.

Ratni zločini

90-ih

**u presudama
crnogorskog pravosuđa**

---

priručnik za nastavu

Sadržaj

Predgovor	5
Međunarodnopravni kontekst	8
Crna Gora i ratovi 1990-ih – istorijski kontekst	10
Ratovi 1990-ih u crnogorskom obrazovnom sistemu	16
Ratni zločini 1990-ih u presudama crnogorskog pravosuđa - praktični primjeri za nastavnike	18
Slučaj logor Morinj	21
Slučaj Deportacija	25
Zločini u Bukovici	29
Ubistvo porodice Klapuh	33
Zločin u Štrpcima	36
Slučaj Kaluđerski laz	41
Slučaj Zmajević	45
Preporuke za nastavnike/ce	48
Recenzija	52

Predgovor

U državi koja je obnovila svoju nezavisnost prije nešto manje od dvije decenije, demokratski principi, razvoj identiteta i uklanjanje predrasuda trebalo bi da su norme koje se njeguju, a ne stavljaju po strani. Nažalost, čini se da se ove vrijednosti zanemaruju, jer *Istorija* kao nastavni predmet gubi na značaju.

Stoga je važno istaći da u procesu pomirenja u svim post-konfliktnim društvima (među kojima je i crnogorsko), istorija mora igrati vitalnu ulogu. Nauka i praksa su pokazale da se u društvima koja se ne suočavaju na pravi način sa svojom prošlošću, dramatično povećava mogućnost obnove sukoba. Posljedično, u savremenom dobu u kojem živimo, „hvatanje u koštac” sa određenim temama postaje neophodnost.

U Crnoj Gori postoji mnogo istorijskih tema o kojima treba razgovarati i podizati nivo svijesti društva, ali jedna od najakutnijih su dešavanja na ovim prostorima tokom 90-ih godina prošlog vijeka. No, da bi se o ovoj i sličnim temama razgovaralo, neophodna je i reforma obrazovnog sistema, ali ne na način na koji se to radilo posljednjih godina ili čak decenija, gdje se *Istorija* stavlja u red drugorazrednih obrazovnih predmeta. Naime, potrebna je upravo njena sveobuhvatnija primjena i zastupljenost u obrazovnom sistemu.

Da bi slika bila jasnija, treba podsjetiti da se u sistemu osnovnog obrazovanja, koje je obavezno u Crnoj Gori, istorija u IX razredu osnovne škole izučava sa samo jednim časom nedjeljno, a prema nastavnom planu i programu, raspad Jugoslavije i ratovi na tom prostoru upravo se tada izučavaju. Dakle, u toku školske godine, za otprilike 30 časova nastavnici/ce *Istorije* trebaju da objasne istoriju XX vijeka, ocijene učenike/ce, razviju njihove kompetencije i diskutuju o 90-im godinama prošlog vijeka. U praksi je to nemoguće. Time se minimizira i značaj istorije kao nauke, nastavnog predmeta i njena uloga svodi na ubrzan kurs događaja koji su oblikovali i naše današnje društvo. Situacija u gimnazijama je nešto bolja, jer učenici/e još uvijek imaju dva časa nedjeljno. Na drugoj strani, u stručnim školama je stanje iznimno loše, jer *Istorija* kao predmet jedva i da postoji, uz neubjedljive izgovore, poput toga da „učenici/e stručnih škola ne moraju poznavati istoriju, jer im neće trebati u životu.“ Prema toj logici istorijska zbilja ne utiče na sve nas, a ovakav selektivan pristup može imati nemjerljivo negativne posljedice.

Bavljenje bliskom prošlošću, a ratovi na prostoru bivše Jugoslavije tokom 90-ih godina to jesu, predstavlja imperativ i zahtijeva oprezan i odmjeren pristup. Obaveza svakog nastavnika/ce *Istorije* mora biti da se bavi temama koje se često smatraju kontroverznim, jer će tako doprinijeti razbijanju predrasuda i stereotipa kod mladih, ali i uvođenju prijeko potrebnih demokratskih principa. Ukoliko se o ovoj temi ne govori dovoljno i ukoliko se, na neki način, zapostavlja, nanosi se šteta mlađim

generacijama kroz zanemarivanje njihove potrebe da saznaju više o stvarima koje i danas oblikuju društvo u kojem žive. Navodna potreba da se „zaštite“ generacije koje stasavaju od tema koje „nису za njih“ produbljuje njihovo neznanje o značaju istorije, ali i o njenoj praktičnoj primjeni u rješavanju određenih konflikata.

Mladi ljudi se danas često nalaze pred izazovima, naročito kada je u pitanju donošenje određenih odluka koje zahtijevaju određene vještine, a koje mogu steći samo u sistemu formalnog obrazovanja. Učenje kako da se vodi dijalog sa ljudima čije se vrijednosti razlikuju od vlastitih, uz poštovanje, od presudnog je značaja za demokratski proces i za zaštitu i jačanje demokratije i njegovanje kulture ljudskih prava.¹

Učenici/e moraju razviti senzibilitet prema određenim temama, ali i empatiju prema žrtvama rata, nezavisno kojoj strani te žrtve pripadaju. To zahtijeva i drugačiji narativ. Nije dovoljno reći da je do rata došlo zbog krize u društvu, i da je posljedica tog rata stvaranje niza novih država na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Nažalost, posljedica je puno i njima treba posvetiti više pažnje u zvaničnim udžbenicima i u učionici.

Izučavati kontroverzne teme, poput sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, fundamentalno je važno za razvoj kritičkog mišljenja mladih. Međutim, proučavanje i diskutovanje o ovoj temi predstavlja izazov za svakog nastavnika/cu. Ratovi 90-ih na prostoru ovog regiona klasičan su primjer teme koja uključuje veliki sukob interesa i vrijednosti uz poveznicu sa spornim tvrdnjama o određenim događajima, pa je zato, prilikom diskusije, teško o ovoj temi dati jednostavne odgovore. To je i posljedica nedovoljnog inicijalnog obrazovanja nastavnika/ca u ovoj oblasti. Činjenica je da studenti/kinje istorije (i budući nastavnici/e) na studijama nedovoljno, ili bolje reći nimalo, ne izučavaju ovu tematiku, što im stvara osjećaj nelagodnosti da se njome bave u učionici. Ipak, konstantno usavršavanje postavlja bavljenje i ovom temom kao jednu vrstu neophodnosti. Iskustva iz prakse ukazuju da učenici/e češće pitaju o sukobu na prostoru Bosne i Hercegovine ili napadu crnogorskih dobrovoljaca na Dubrovnik, nego o razvoju kulture na prostoru neke od prvih civilizacija. Naravno, nastavnikova obaveza je da svim temama koje su predviđene kurikulumom pristupi profesionalno i odgovorno, a posebno zato što se učenici/e interesuju za ovu temu više nego za neke druge. Razlog tome je i uticaj medija, laičkog društva, ali i drugih faktora koji nerijetko navode na izvođenje pogrešnih zaključaka. Prepuštanje takvim uticajima i nedostatak reakcije na njih podrazumijeva i ličnu odgovornost nastavnika/ca, tj. u datom slučaju neodgovornost. Zatvaranje očiju pred određenim

Izučavati kontroverzne teme, poput sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, fundamentalno je važno za razvoj kritičkog mišljenja mladih.

¹ *Teaching Controversial Issues Through Education for Democratic Citizenship and Human Rights*, Training Pack for Teachers, Council of Europe, Jul 2016. Dostupno na: <https://rm.coe.int/16806948b6>. Pristupljeno: 20. 04. 2024.

izazovima ne smije biti svojstveno onima koji su u obrazovnom procesu, naročito nastavnicima/cama *Istorije*.

Usljed ovih faktora, treba imati razumijevanja prema nastavnicima/cama *Istorije* koji se ne osjećaju dovoljno spremni da se u učionici u dovoljnoj mjeri bave ovom temom, ali to ne može uvijek biti alibi za zanemarivanje te edukativne uloge u procesima od značaja za razvoj društva. Nedavni ratovi na ovim prostorima su ilustrativan primjer kako nakon istih treba promijeniti stav javnog mnjenja i uključiti ih u sistem obrazovanja da bi bavljenje kontroverznim temama postalo dio obaveznog nastavnog plana i programa.

Nastavnici/e *Istorije* imaju obavezu da učenicima/cama pruže mogućnost da razgovaraju o ovoj, ali i sličnim temama, jer je bitno da se čuje glas mlađih generacija o njima. Zajedno sa njima mi smo u obavezi da mijenjamo društvo na bolje, jer ga zajedno i gradimo. U tom smislu, nikako se ne smiju zanemariti njihove potrebe, a njihova potreba jeste da znaju nešto više o nedavnim sukobima. U suprotnom, njihovi glavni izvori (sa)znanja o ovoj i sličnim temama biće ostrašćeni, neprovjereni i jednostrani zaključci, donešeni kako bi jedna ili druga strana opravdala svoje učešće u određenim događajima. Prepuštajući ih tako na (ne)milost raznoraznim negativnim uticajima, uskraćuje im se jedna od njihovih glavnih potreba, a to je potreba za znanjem, i to kako za saznanjem činjenica, tako i da se one razumiju i obrazlože.

Kroz podučavanje kontroverznih pitanja učenici/e imaju mogućnost da izađu iz svoje zone komfora i zato se ovo razlikuje od uobičajenog pristupa kroz koji im se predočava određen korpus znanja koji ih uglavnom ne podstiče na dublje promišljanje o istorijskoj zbilji.

Akcent treba staviti i na kulturu sjećanja, koja je, kada je riječ o ratovima 90-ih, često zanemarena. Zbog izuzetno snažnih nacionalnih narativa, koji su na prostoru bivše Jugoslavije postali dio kurikuluma *Istorije*, jasno je i da se istorijski narativ u velikoj mjeri usklađuje sa političkim narativima. Mjesta stradanja i komemorativna kultura nijesu dovoljno ni danas zastupljeni u istorijskim narativima, pa učenici/e ostaju uskraćeni za više znanja o njima.

Mi se kroz nastavu istorije o 90-im moramo zajednički suočiti sa prošlošću, ali najbitnije je da se ta prošlost najprije prepozna i prizna. Pomirenje u regionu je nemoguće bez međusobnog priznavanja prošlih patnji, ali i promjena u stavovima koji nerijetko znaju biti destruktivni.

Zbog svega toga *Istorija* kao nastavni predmet u školama ima obavezu da se ovoj temi posveti sveobuhvatnije. I to ne na kraju inicijalnog obrazovanja (jer se ova tema obrađuje kao jedna od posljednjih), kada učenici/e nemaju dovoljnu koncentraciju i želju da se posvete školskim obavezama, već kad god se za to pruži prilika i mogućnost. A prilika se uvijek može stvoriti, jer učenici/e su uvijek spremni na diskusiju o temama koje nijesu ni toliko jednostavne, a navodna zaštita od istine im samo može nanijeti dodatnu štetu. Bavljenje ovim temama na pravi način doprinosi promociji mira i građanskih vrijednosti i zbog toga se nameće kao neophodnost. Ne zanemarujmo značaj istorije, jer kako je napisao Rober Hajnlajn „generacija koji ignoriše istoriju nema prošlost, a ni budućnost.“

Međunarodnopravni kontekst

Na prostoru bivše Jugoslavije tokom 90-ih godina prošlog vijeka došlo je do niza sukoba, koji su za sobom ostavili velike ekonomske, društvene i političke posljedice, ali doveli i do stradanja velikog broja ljudi, prije svega, civilnog stanovništva. U ovim sukobima učestvovao je i veliki broj crnogorskih državljana, dominantno kroz rezervni sastav vojske Jugoslovenske narodne armije (JNA), kasnije Vojske Jugoslavije, ali i raznih dobrovoljačkih i paravojnih jedinica. Crnogorski rezervisti su mobilisani i raspoređivani na različite frontove širom bivše Jugoslavije, uključujući Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, kao i Kosovo.

Učešće građana Crne Gore u ratnim operacijama imalo je uticaj na područje na kojem su djelovali, kako u smislu ljudskih gubitaka, tako i kroz brojne ratne zločine koji su kasnije postali predmetom sudskih postupaka i istraživanja. Potrebno je podsjetiti i na pojavu „*vikend ratnika*”, odnosno dobrovoljaca iz Crne Gore koji su učestvovali u pljački civilnih objekata i u drugim ratnim zločinima na području Foče i drugih mjesta u istočnoj Bosni i Hercegovini, u blizini granice sa Crnom Gorom tokom 1992–1993. godine.² Paralelno sa ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, pripadnici crnogorske policije i Vojske Jugoslavije sprovodili su na teritoriji Crne Gore djelovanja koje će kasnije biti okarakterisani kao ratni zločini.

Još za vrijeme pomenutih sukoba, nastala je potreba da se ratni zločini koji su počinjeni za vrijeme ovih sukoba procesuiraju. U tom smislu, do prekretnice dolazi u maju 1993. godine uspostavljanjem Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), od strane Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija, a sa ciljem da se *odgovori na masovna zvjerstva koja su se u tom trenutku dešavala u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. MKSJ je bio prvi sud za ratne zločine koji su osnovale Ujedinjene nacije (UN), kao i prvi međunarodni sud za ratne zločine nakon sudova u Nirnbergu i Tokiju.*³

Crna Gora je, još kao dio državne zajednice Srbija i Crna Gora, 2003. godine potpisala *Zakon o*

---

² Ivanišević Bogdan i Gorjanc Prelević Tea, *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009–2015)*, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2016, str. 7. Dostupno na: [https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2017/05/Sudjenja-za-ratne-zlocine-u-Crnoj-Gori-2009-2015.pdf](https://www.hrraction.org/wp-content/uploads/2017/05/Sudjenja-za-ratne-zlocine-u-Crnoj-Gori-2009-2015.pdf). Pristupljeno: 05.05.2024.

³ MKSJ | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. Dostupno na: <https://www.icty.org/bcs/o-mksj>. Pristupljeno 10. 04. 2024.

saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim Tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, u kojem se jasno navodi će se poštovati i sprovesti sudske odluke Međunarodnog krivičnog tribunala i ukazivati pravnu pomoć njegovim istražnim i sudskim organima.⁴

Osnivanje MKSJ⁵

Crna Gora je potpisala niz konvencija, poput Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (usvojena 1948. godine), koja jasno potvrđuje „...da je genocid, bez obzira da li je izvršen za vrijeme mira ili rata, zločin po međunarodnom pravu“..., pa je država Crna Gora kao njena potpisnica u obavezi da spriječi i kazni ovaj zločin.⁶ Uz to, Crna Gora je potpisnica Konvencije o neprimjenjivanju zakonske zastarjelosti za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti iz 1968. godine,⁷ Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka,⁸ Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda iz 1998. godine⁹ i niza drugih dokumenta.

⁴ Više o ovom zakonu na: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Member_States_Cooperation/implementation_legislation_scg_bcs.pdf

⁵ Savjet bezbjednosti UN-a je 25. maja 1993. donio rezoluciju 827 kojom se osniva Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. Fotografija je vlasništvo MKSJ-a i dostupna je na: <https://www.flickr.com/photos/icty/14649781527/in/photostream/>

⁶ Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida. Dostupno na: <https://media.cgo-cce.org/2013/06/12-Konvencija-o-sprjecavanju-i-kaznjavanju-zlocina-genocida.pdf>. Pristupljeno 16.03. 2024.

⁷ Više na: <https://wapi.gov.me/download/10a4fa76-a550-4436-ad12-429283b48e44?version=1.0>

⁸ Više na: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BConAgainstTorture.pdf>

⁹ Više na: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>

Članom 9 Ustava Crne Gore uređen je pravni poredak. Ustav određuje da su potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, kao i da imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.

Dalje, Krivični zakonik Crne Gore definiše ratne zločine i propisuje osnove za krivičnu odgovornost. Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore ključan je za procesuiranje ratnih zločina, obezbjeđujući pravni okvir za pravedno suđenje i efikasno gonjenje počilaca. Zakon o državnom tužilaštvu i Zakon o specijalnom državnom tužilaštvu daju osnov uspostavljanja institucionalnog okvira Crne Gore za istragu i gonjenje ratnih zločina, uključujući i specijalizovane jedinice za rad sa Specijalnim državnim tužilaštvom (SDT).¹⁰

SDT, formiran 2015. godine, predstavlja presudno važnu instituciju u borbi protiv najtežih oblika kriminaliteta, uključujući i ratne zločine. Sa širokim spektrom nadležnosti, SDT igra ključnu ulogu u istragama, gonjenju i procesuiranju pojedinaca osumnjičenih za izvršenje ratnih zločina tokom oružanih sukoba. Specijalno policijsko odjeljenje (SPO), koje radi u saradnji sa SDT-om, važna je karika u istraživanju ratnih zločina u Crnoj Gori, kao odjeljenje specijalizovano za složene istrage koje uključuju ratne zločine, organizovani kriminal, korupciju i terorizam.¹¹

Ove činjenice su naglašene jer se na teritoriji Crne Gore tokom ratova 90-ih godina prošlog vijeka dogodio niz zločina u kojim su prekršene spomenute konvencije, a samo dio njih, o kojima će biti govora u ovom priručniku, dobio je svoj sudski epilog.

---

¹⁰ *Primjena Strategije za istraživanje ratnih zločina Državnog tužilaštva Crne Gore (2015-2021)*, Akcija za ljudska prava, Podgorica 2021, str 3. Dostupno na: https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2021/06/Izvjestaj-o-primjeni-Strategije_FINAL.pdf. Pristupljeno: 14. 05. 2024.

¹¹ *Isto*.

Crna Gora i ratovi 1990-ih – istorijski kontekst

Crna Gora je dočekala početak raspada Jugoslavije i turbulentnu 1991. godinu sa prvom vladom izabranom na višepartijskim izborima. Izbori su predstavljali kulminaciju procesa započetog ljeta 1988. godine, odnosno niza događaja koji će na vlasti u Crnoj Gori učvrstiti političke strukture lojalne tadašnjem političkom rukovodstvu Srbije, odnosno Slobodanu Miloševiću. Nakon serije demonstracija, koje su održane prvo pod geslom zaštite ugroženih sunarodnika na Kosovu, a nakon toga i navodnih socijalnih zahtjeva, u januaru 1989. godine pod pritiskom demonstranata ostavke je podnijelo cjelokupno političko i državno rukovodstvo Crne Gore.¹²

Nova politička generacija, koji su predvodili Momir Bulatović, Milo Đukanović, Svetozar Marović i drugi, će na izborima decembra 1990. godine predstavljati Savez komunista Crne Gore (SKCG), osvojivši 56.2% od izašlih glasova. Istovremeno, sa parlamentarnim izborima održani su i prvi izbori za predsjednika predsjedništva SR Crne Gore, na kojima je nakon drugog kruga, ubjedljivim brojem glasova izabran Momir Bulatović. U junu 1991. godine, SKCG će promijeniti ime u Demokratska partija socijalista Crne Gore (DPS).¹³

Izbori iz decembra 1990. godine učvrstili su vlast političara koji su došli na čelo države prevratom iz 1989. godine. Ovo rukovodstvo je slijedilo političke i vojne ambicije Beograda, a što je kao jedan od rezultata imalo i podršku stavu armijskog vrha iz marta 1991. godine o uvođenju vanrednog stanja. Ta politika biće nastavljena s istovjetnim odnosom ka pitanju proglašenja nezavisnosti Slovenije i ka „desetodnevnom ratu“.¹⁴

Na unutrašnjem planu, u Crnoj Gori je do sredine 1991. godine već izvršena čistka nepodobnih i

---

12 Više od događanjima tokom Antibirokratske revolucije i prevrata 1988/1989 u Š. Rastoder i N. Adžić, *Moderna istorija Crne Gore 1988-2017*, Knjiga I. Daily Press, Vijesti, 2020.

13 Grupa autora, *Izbori i izborni zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990 – 2006*, CEMI, 2007, str. 25.

14 Š. Rastoder i N. Adžić, *Moderna istorija Crne Gore 1988-2017*, Knjiga II. Daily Press, Vijesti, 2020, str. 502.

nelojalnih u državnoj administraciji, ali i u državnim medijskim kućama koje su faktički držale monopol nad medijskim prostorom.¹⁵ U medijima se pojačavala nacionalistička retorika, prvo ka Slovencima, da bi ubrzo, nakon hrvatskog referenduma o nezavisnosti i najave Sarajeva da će ići istim putem, taj narativ prerastao u antihrvatski i antimuslimanski. Pored toga, od početka 1991. godine, Radio Televizija Titograd (kasnije Radio Televizija Crne Gore) i dnevni list Pobjeda, pojačavaju kampanju protiv opozicionih političara/ki i aktivista/kinja.

Jul i avgust 1991. godine u Crnoj Gori su protekli uz mobilizaciju rezervnog sastava pripadnika JNA i medijsku ratnu histeriju. Ratna propaganda se sastojala od teza koje su se kretale od odbrane jedinstva Jugoslavije, do proglašenje Hrvata za genocidni narod i Hrvatske za genocidnu tvorevinu. Vremenom je odbrana jugoslovenstva izrazitije dopunjavana sa velikosrpskim elementima, jasnije su isctavane potencijalne nove granice, a svi koji su se protivili agresivnoj i vojnoj odbrani tih ideja su proglašavani izdajnicima i ustašama.¹⁶

Dok je trajala ratna histerija, 17. jula u Titogradu je održan prvi antiratni miting u Jugoslaviji. Pred oko 5.000 građana/ki Crne Gore, organizatori/ke su se usprotivili fašizaciji društva. Nosioci protesta su bile građanski orijentisane opozicione partije koje su bile u koaliciji Savez reformskih snaga – Liberalni savez Crne Gore, Partija socijalista, Socijaldemokratska stranka CG, Nezavisna organizacija komunista, Stranka nacionalne ravnopravnosti i Demokratska alternativa. Njima se priklonio i Crnogorski PEN centar, Građanski pokret za mir, Studentska liga za mir, Crnogorsko vijeće evropskog pokreta, kao i novoosnovani nezavisni časopisi Monitor i Liberal, i dr.

Dok je trajala ratna histerija, 17. jula u Titogradu je održan prvi antiratni miting u Jugoslaviji. Pred oko 5.000 građana/ki Crne Gore, organizatori/ke su se usprotivili fašizaciji društva.

Tokom septembra 1991. godine, počele su se javljati u Pobjedi naznake da je moguće da dođe do sukoba. Vrhunac se desio 20. septembra kada je objavljen dramatičan izvještaj da Hrvatska raspoređuje nove snage na granici sa Crnom Gorom, da je situacija zapaljiva i da se sprema napad na kasarnu JNA na Prevlaci.¹⁷ U noći između 20. i 21. septembra mobilisane jedinice crnogorskih rezervista su ušle u istočnu Hercegovinu, istog dana kada je Crna Gora proglašena za ekološku državu. Ubrzo je došlo i do sukoba na području Konavla, kao uvod u glavne operacije koje su trebale biti izvršene na ovom području. Kulminaciju ratnih operacija predstavlja opsada Dubrovnika, koja je trajala od 1. oktobra 1991. do 31. maja 1992. godine. Najveći dio rezervista JNA koji su učestvovali u napadu na ovo područje dolazio je iz Crne Gore. U operacijama na dubrovačkom i hercegovačkom

---

¹⁵ Ž. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, CICG, 2006, str 490.

¹⁶ Živko M. Andrijašević, *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*, Conteco, 1999.

¹⁷ Isto.

ratištu, poginulo je 165 vojnika iz Crne Gore, dok su status ratnih invalida dobile 236 osobe.¹⁸

Pored toga, Dubrovnik kao grad koji se nalazi na popisu svjetske kulturne baštine UNESCO-a je pretrpio enormna razaranja, tako da su zločini nad kulturnom baštinom u Dubrovniku kasnije definisani pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) kao zločini protiv čovječnosti.

Za zločine počinjene na ovom području pred MKSJ-om su pokrenuta četiri predmeta i to: Tužilac protiv Miodraga Jokića – „DUBROVNIK” (IT-01-42/1)¹⁹, Tužilac protiv Vladimira Kovačevića – „Dubrovnik” (IT-01-42/2)²⁰, Tužilac protiv Pavla Strugara – „Dubrovnik” (IT-01-42)²¹, kao i predmet protiv Slobodana Miloševića, koji je obuhvatao i druga područja, a koji je prekinut zbog smrti optuženog.

Za ratne zločine izvršene tokom napada na Dubrovnik osuđeni su pred Haškim tribunalom bivši general JNA, Pavle Strugar i njemu podređeni komandant Miodrag Jokić. Pred Haškim tribunalom je optužen i penzionisani admiral Milan Zec, ali je 2002. godine oslobođen optužbi, dok je, takođe, optuženi kapetan I klase JNA, Vladimir Kovačević – Rambo, 2004. godine odlukom Haškog suda privremeno pušten na slobodu zbog liječenja.²²

General Strugar se dobrovoljno predao Haškom tribunalu u decembru 2001. godine, a na privremenoj slobodi je bio do decembra 2003. godine. Strugar je januara 2005. godine osuđen na osam godina zatvora zbog granatiranja dubrovačkog Starog grada 6. decembra 1991. godine, sa položaja Druge operativne grupe JNA kojom je on zapovijedao. Prethodno je krivicu za taj napad pred Tribunalom priznao Strugaru podređeni viceadmiral Miodrag Jokić, tadašnji komandant Vojnopomorskog sektora Boka. Jokić je osuđen na sedam godina zatvora, a zatim je svjedočio protiv Strugara. I poslije izricanja prvostepene presude, Strugar je bio iz zdravstvenih razloga privremeno pušten u Crnu Goru. Iz Crne Gore se žalio na presudu. Tribunal u Hagu je 17. jula 2008. godine pravosnažno osudio penzionisanog generala JNA Pavla Strugara na sedam i po godina zatvora zbog granatiranja Starog grada u Dubrovniku decembra 1991. godine, umanjivši tako prvostepenu kaznu za pola godine.²³ General Strugar je osuđen za krivična djela: napadi na civile; uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, umjetnosti i nauci, istorijskim spomenicima i umjetničkim i naučnim

---

18 *Istorija Crne Gore*, str 490.

19 Podaci o predmetu „Dubrovnik” (IT-01-42/1) Miodrag Jokić. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/cis/bcs/cis_miodrag_jokic_bcs.pdf. Pristupljeno: 10.05.2024.

20 Podaci o predmetu „Dubrovnik” (IT-01-42/2) Vladimir Kovačević. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/kovacevic_vladimir/cis/bcs/cis_kovacevic_vladimir_BCS.pdf. Pristupljeno: 10.05.2024.

21 Podaci o predmetu „Dubrovnik” (IT-01-42) Pavle Strugar. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/strugar/cis/bcs/cis_strugar_bcs_1.pdf. Pristupljeno: 10.05.2024.

22 *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015)*, str. 11.

23 Podaci o predmetu „Dubrovnik” (IT-01-42).

djelima, pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom, protivpravni napadi na civilne objekte (kršenje zakona i običaja ratovanja).²⁴

Tokom agresije JNA, vojske bivše Jugoslavije, i crnogorskih rezervista na Konavle i Dubrovnik tokom 1991. godine, sa ovog područja su privođeni i zatvarani muškarci hrvatske nacionalnosti. Oni su držani u nečovječnim uslovima i sistematski maltretirani u logoru u Morinju, u Boki.

Dok se sukob u Hrvatskoj razbuktavao, nakon niza pokušaja međunarodne zajednice da osigura mirnu disoluciju Jugoslavije, početkom 1992. godine, organizovani su referendum o državno-pravnom statusu u Bosni i Hercegovini (BiH) i Crnoj Gori. Crnogorsko rukovodstvo, pod pritiskom Beograda i jakih pro-srpskih snaga unutar Crne Gore, uzdržalo se od težnje ka nezavisnosti na način koji su to uradile druge jugoslovenske republike. Pojedini istoričari smatraju da je opcija nezavisnosti možda i bila nerealna u datim okolnostima i da je pokretanje takve inicijative moglo dovesti do sukoba.²⁵

U takvim unutrašnjim političkim uslovima Crna Gora je organizovala referendum. Izjašnjanje koje je održano 1. marta 1992. godine organizovano je za nešto duže od nedjelju dana. Pitanje na referendumu je glasilo: *Da li ste za to da Crna Gora, kao suverena Republika, nastavi da živi u zajedničkoj zajednici – Jugoslaviji, potpuno ravnopravno s drugim republikama koje to budu željele?* Prema objavljenim rezultatima, na referendum je izašlo 66,04 % birača, a od njih DA je zaokružilo 95,94 %. Rezultatima ovog referenduma, Crna Gora je jedina od svih ostalih republika na referendumu odlučila da ostane u zajednici sa Srbijom i da formira novu državu - Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ). Za razliku od Crne Gore, BiH će se na referendumu, organizovanom istog dana kada i u Crnoj Gori, odlučiti za nezavisnost. Manje od mjesec dana nakon proglašenje rezultata referenduma, ova država biće zahvaćena ratom.

Novi Ustav Crne Gore donijet je 12. oktobra 1992. godine. Crna Gora je definisana kao država crnogorskog naroda, demokratska, socijalna i ekološka država, suverena u pitanjima koja nije prenijela u nadležnost SRJ.

Dok je Crna Gora integrisana u novu, manju Jugoslaviju, rat u BiH se rasplamsavao. SRJ će zbog učešća u ratovima u okruženju, maja 1992. godine, biti isključena iz međunarodnih organizacija, a zavedene su joj ekonomske sankcije koje su uništile ekonomiju i Srbije i Crne Gore.²⁶ Iako zvanično jedinice iz Crne Gore nijesu učestvovala u ratu u BiH, građani Crne Gore su bili pripadnici raznih dobrovoljačkih i paravojnih jedinica, a Republika Crna Gora je slala materijalnu podršku snagama bosanskih Srba.

Nažalost, sukob u BiH doveo je do tragičnih događanja i na prostoru Crnoj Gori. Maja 1992. godine, bosanskohercegovačke izbjeglice koje su pokušale da u Crnoj Gori nađu spas od ratnih razaranja i mobilizacije, sistematski su privođene i deportovane nazad. Tokom istog sukoba, na području Bukovice, u pljevaljskoj opštini, pripadnici crnogorske policije i vojske počinili su niz zločina nad

---

²⁴ Isto.

²⁵ *Istorija Crne Gore*, str 488.

²⁶ Isto.

domicilnim bošnjačkim stanovništvom. Pored ovih slučajeva, koji će kasnije biti definisani kao slučaj Deportacija i slučaj Bukovica, bilo je i pojedinačnih zločina, poput otmice i ubistva putnika u stanici Štrpci i ubistva porodice Klapuh.

Sukobi u Hrvatskoj i BiH okončani su 1995. godine. Međutim, već 1996. godine, na Kosovu je došlo do novih tenzija između Vojske Jugoslavije, policije Republike Srbije i snaga lokalnih kosovskih Albanaca, koje će eskalirati u otvoreni sukob 1998. godine. Pošto su propali politički pregovori u Rambujeu i Parizu, 19 članica NATO-a je 24. marta 1999. godine preduzelo kampanju bombardovanja SRJ. Bombardovanje je okončano 10. juna, donošenjem Rezolucije 1244 Savjeta bezbjednosti UN.

Prema procjenama, tokom NATO bombardovanja na teritoriji Crne Gore poginulo je 10 osoba. Prilikom NATO bombardovanje mosta u varošici Murino, 30. aprila 1999. godine, stradalo je šest civila, među kojima i troje djece. Konačan broj građana/ki Crne Gore, koji je poginuo tokom sukoba na Kosovu i NATO bombardovanja, još uvijek nije utvrđen. Kao i tokom prethodnih sukoba i tokom sukoba na Kosovu, građani Crne Gore su bili dio vojnih i policijskih snaga koje su učestvovala u ratnim zločinima.

I pored toga, značajan broj građana/ki Kosova je ipak potražio utočište u Crnoj Gori. Nažalost, prilikom nekoliko prelazaka kolona izbjeglica preko planinskog područja sa Kosova u Crnu Goru Vojska Jugoslavije je pucala na izbjeglice. Ratni zločini počinjeni tokom ovih incidenata poznati su kao slučaj Kaluđerski laz.

I pored teške ekonomske situacije koja ju je zadesila, Crna Gora je pružala utočište izbjeglicama sa područja zahvaćenim ratnim sukobima i nemirima (Hrvatska, BiH i Kosovo). Godine 1999. u Komesarijatu za raseljena lica registrovano je 136.812 osoba koje su utočište našle u Crnoj Gori. Sa Kosova je iste godine pristiglo oko 80.000 izbjeglica. Skoro svaki šesti stanovnik/ca Crne Gore tada je bio izbjeglica²⁷, što je u odnosu na broj stanovnika bilo veliko opterećenje.

---

²⁷ Isto.

Ratovi 1990-ih u crnogorskom obrazovnom sistemu

Raspad Jugoslavije i ratovi koji su pratili ovaj proces, zastupljeni su u crnogorskom obrazovnom sistemu još od ranih 2000-ih. Međutim, o tome kako je ova tema obrađena, koliko se zapravo predaje i kakav je odnos ka najosjetljivijim epizodama sukoba, ima dosta rasprava.

U udžbeniku za IX razred napad na Dubrovnik se spominje, kao i rat u BiH i Hrvatskoj. Međutim, ne postoji niti jedan pomen zločina koji su počinili crnogorski građani tokom tog perioda, čak ni na dubrovačkom ratištu.²⁸

U udžbeniku za IV razred gimnazije, raspad Jugoslavije je detaljnije obrađen, a posebno poglavlje naslovljeno je „Crna Gora u vrijeme nestanka Jugoslavije 1991-2000.” Ipak, ne spominje se niti jedan ratni zločin počinjen na teritoriji Crne Gore, dok je napad na Dubrovnik stavljen u prethodno poglavlje „Nestanak Jugoslavije i građanski rat” uz objašnjenje da ga je napala JNA, a bez navođenja ikakve veze sa Crnom Gorom.²⁹ Učenicima se uskraćuju informacije kroz nepominjanje uloge Crne Gore u ratu na prostoru bivše Jugoslavije kao ni zločina na njenoj teritoriji. Naučne smjernice o predavanju kontroverznih događaja iz prošlosti, osim stvaranja kompletne slike, podrazumijevaju i davanje vrijednosnog suda do kojeg je došla istorijska nauka, država i sudovi. Imajući u vidu da su se crnogorske i međunarodne institucije odavno izjasnile i dale svoju ocjenu o glavnim događanjima, ostaje nejasno zbog čega ovi događaji nijesu pomenuti.

Znači, udžbenici i kurikulumi nastavnog predmeta *Istorija* u Crnoj Gori ne obrađuju u dovoljnoj mjeri učešće Crne Gore u ratovima 1990-ih godina. Iako obuhvataju osnovne činjenice i događaje iz tog perioda, često izostaju detaljne analize i kritički osvrti na ulogu Crne Gore u tim sukobima. Na ovaj način učenici/e stvaraju nekompletnu sliku o datom periodu i ne stiču potpun uvid u važan dio savremene istorije svoje države. Ovakav pristup može uticati na razumijevanje istorijskih procesa i otežava suočavanje s prošlašću.

---

²⁸ Slavko Burzanović, Jasmina Đorđević, *Istorija za IX razred osnovne škole*, ZUNS, Podgorica, 2015, str. 132.

²⁹ Milan Šćekić, Živko Andrijašević, Vanja Vuković, *Istorija, udžbenik za četvrti razred gimnazije*, ZUNS, Podgorica, 2015, str. 164.

Akcenat na temu ratova 1990-ih godina mogao bi se, takođe, staviti na predmete poput *Građanskog obrazovanja*. U okviru ovog predmeta postoji prostor za detaljniju obradu učešća Crne Gore u ratnim sukobima, ali i za adresiranje procesa pomirenja, ljudskih prava i tranzicione pravde. Integrisanjem ovih tema u taj predmet, učenici/e bi dobili širu perspektivu i dublje razumijevanje složenih istorijskih i društvenih pitanja, što bi doprinijelo izgradnji kritičkog mišljenja i odgovornog građanstva.

U katalogu izbornih predmeta za osnovno obrazovanje od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje odobren je niz predmeta koji uključuje i *Istraživanje humanitarnog prava*, koji se izučava u VIII i IX razredu osnovne škole. Promocija ovog predmeta u osnovnim školama bi mogla premostiti određene nedostatke koji trenutno postoje kada je u pitanju predavanje o ratnim zločinima počinjenim na teritoriji Crne Gore krajem prošlog vijeka. Određenje predmeta pojašnjava položaj, prirodu i namjenu predmeta i jasno objašnjava da je u pitanju međunarodni obrazovni program koji se „odnosi na međunarodno humanitarno pravo, koje obuhvata dio međunarodnog javnog prava kojim se štite žrtve oružanih sukoba i čuva ljudsko dostojanstvo u svim vrstama i oblicima oružanih sukoba, ali i neposredno nakon njih. Program je namijenjen mladima između 13 i 18 godina starosti, sa ciljem da se upoznaju s pravilima koja obezbjeđuju zaštitu života i ljudskog dostojanstva u uslovima oružanih sukoba...”³⁰ Takođe, u okviru 34 časa, koji su predviđeni u toku nastavne godine, navodi se niz obrazovno-vaspitnih ishoda, koji uključuju razlikovanje primjera kršenja Međunarodnog humanitarnog prava (MHP) i osnovna pravila MHP-a, vrijednovanje značaja ljudskog dostojanstva u ratnim situacijama, itd. To upućuje na zaključak da je priroda ovog predmeta usklađena sa izučavanjem teme kojom se bavimo i da će ovaj priručnik biti od velikog značaja za nastavnike/ce koji predaju ovaj predmet. Ovo je naglašeno i zato što se dio izvora u izradi ovog priručnika bazira na dostignućima MKSJ-a, koji kako se navodi na njihovoj zvaničnoj web stranici uključuju³¹:

- Pravni presedani koje je Međunarodni sud uspostavio proširili su granice međunarodnog humanitarnog i međunarodnog krivičnog prava, kako u suštinskim pitanjima, tako i u procesnim pitanjima;
- Međunarodni sud je utvrdio opštu zabranu mučenja u međunarodnom pravu od koje se ne može odstupiti sporazumom, nacionalnim pravom, niti na bilo koji drugi način;
- Međunarodni sud je ostvario značajan napredak u međunarodnom humanitarnom pravu u vezi s pravnom regulativom i kažnjavanjem seksualnog nasilja u ratu.

---

30 Više o predmetnom programu na: <https://www.gov.me/dokumenta/906d9801-8b4f-4987-89cf-a2efcff931aa>

31 Više o dostignućima MKSJ-a na: <https://www.icty.org/mk/node/8501#jacanje>

Ratni zločini 1990-ih u presudama crnogorskog pravosuđa - praktični primjeri za nastavnike

Pred crnogorskim pravosuđem vođen je određen broj predmeta koji su se odnosili na ratne zločine počinjene na teritoriji Crne Gore tokom ratova 90-ih godina prošlog vijeka, kao i van njene teritorije, uključujući crnogorske građane i kao žrtve i kao počinioce tih zločina. Crnogorsko pravosuđe se još uvijek suočava s izazovima procesuiranja brojnih predmeta, naročito onih vezanih za učešće građana Crne Gore u zločinima počinjenim na teritoriji susjednih država. Stoga se ovaj priručnik se fokusira na zločine koji su dobili svoj sudski epilog, uz napomenu da, iako u određenim predmetima nije utvrđena individualna odgovornost počinilaca, kroz dokazni materijal i svjedočenja oštećenih i njihovih porodica nesporno je da su se zločini dogodili. Takođe, priručnik daje osvrt i na interpretaciju tih zločina od strane sudova.

Fokus priručnika je isključivo na predmetima ratnih zločina koji su procesuirani u Crnoj Gori. Do sada je u Crnoj Gori procesuirano ukupno sedam predmeta ratnih zločina. Ovi zločini su rezultirali smrću više od stotinu ljudi, a još veći broj je trpio direktne posljedice. U nekim slučajevima, optuženima je suđeno u njihovom odsustvu i nikada nijesu odgovarali za zločine za koje su na kraju osuđeni. Najbolji primjer za to je ubistvo porodice Klapuh. Odgovornost je utvrđena u samo četiri predmeta, i to za ukupno 11 izvršilaca, dok je 26 optuženih oslobođeno. Sedam osoba je osuđeno, među kojima su četvorica za zločine protiv ratnih zarobljenika u logoru Morinj, jedan za ratni zločin protiv civilnog stanovništva zbog ubistva članova porodice Klapuh (četvorica okrivljenih u ovom predmetu su osuđeni u odsustvu), jedan za učešće u otmici i ubistvu dvadeset putnika iz voza u stanici Štrpci, i jedan za ubistvo četiri civila na Kosovu. Svi optuženi za etničko čišćenje u Bukovici, na granici Crne Gore i BiH, za nezakonito hapšenje i deportaciju izbjeglica vojsci Republike Srpske i za ubistva civila u Kaluđerskom lazsu su oslobođeni odgovornosti. U tri slučaja crnogorski sudovi nijesu kvalifikovali radnje kao ratne zločine, uprkos tome što su žrtve tih zločina nesporne.³²

---

³² *Protiv zaborava - iskazi svjedoka u suđenjima povodom ratnih zločina*, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2021, str. 7-8. Dostupno na: https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2021/11/Protiv-zaborava_za-web-1.pdf. Pristupljeno: 02.05.2024.

Mauricio Salustro, bivši državni tužilac i sudija iz Italije, kojeg je angažovala Evropska komisija kao stručnjaka za analizu rada crnogorskog tužilaštva i sudova u procesuiranju ratnih zločina, konstatovao je 2014. godine da crnogorski državni tužioci od sticanja nezavisnosti nisu pokrenuli nijednu istragu ratnih zločina na sopstvenu inicijativu. Kao ključni zaključak naveo je nedostatak strateškog pristupa istragama i procesuiranju ratnih zločina. Kritikovao je pristup državnih tužilaca u predmetima Deportacija i Bukovica, te predložio donošenje strategije koja bi obuhvatila radnje potrebne za unaprjeđenje istrage ratnih zločina, uključujući identifikaciju svih sumnjivih ratnih zločina počinjenih od strane crnogorskih državljana koristeći sve dostupne izvore.³³

SDT je 2015. godine preuzeo nadležnost za ratne zločine od Vrhovnog državnog tužilaštva (VDT), Odjeljenja za suzbijanje organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina, koje je od 2008. godine do tada bilo nadležno za procesuiranje ratnih zločina. Pred SDT-om se trenutno vodi 14 predmeta u vezi sa ratnim zločinima. U 12 predmeta sprovodi se izviđaj, dok je jedan predmet u fazi istrage. Takođe, pred Višim sudom u Podgorici je u toku postupak protiv jednog lica, pokrenut po optužnici SDT-a od 22. oktobra 2021. godine. Optužnica je podignuta zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142 stav 1 Krivičnog zakona SRJ (ubistvo dva civila i silovanje jedne ženske osobe, bošnjačke nacionalnosti), protiv crnogorskog državljanina zbog krivičnog djela učinjenog na teritoriji Bosne i Hercegovine. Optužnica je potvrđena i postupak je u fazi glavnog pretresa.³⁴

Takođe, ovdje se nećemo detaljno baviti zločinom koji se dogodio u varošici Murina 30. aprila 1999. godine, jer za isti nikada nije vođen krivični postupak i pored toga što je prilikom bombardovanja mosta u ovom mjestu od strane NATO snaga smrtno stradalo šest civila, i to Miroslav Knežević (14), Olivera Maksimović (13), Julija Brudar (11), Vukić Vuletić (46), Milka Kočanović (69) i Manojlo Komatina (72), dok su četiri osobe teže povrijeđene.³⁵

---

33 *Primjena Strategije za istraživanje ratnih zločina Državnog tužilaštva Crne Gore (2015-2021)*, str. 2.

34 *Platforma za učešće crnogorske delegacije na XIII sastanku Odbora za stabilizaciju i pridruživanje*, 21.02. 2024. godine, Ministarstvo evropskih poslova. Dostupno na: <https://wapi.gov.me/download-preview/77564963-afe5-440e-8bcc-6fa563f41b6b?version=1.0>. Pristupljeno: 25.05.2024.

35 *Dvadeset pet godina od NATO bombardovanja Murina: porodice i dalje bez obeštećenja i bez statusa civilne žrtve rata*, Akcija za ljudska prava. Dostupno na: <https://www.hraction.org/2024/04/29/25-godina-od-nato-bombardovanja-murina-porodice-i-dalje-bez-obestecenja-i-bez-statusa-civilne-zrtve-rata/>. Pristupljeno: 15.05.2021.

 *Srušeni most u Murinu*³⁶

Porodice pogođene bombardovanjem su tužile državu tražeći naknadu štete, navodeći da nijesu bile upozorene na opasnost, i pored toga što je NATO unaprijed informisao nadležne o planiranim ciljevima. Međutim, Vrhovni sud Crne Gore je odbio zahtjev za naknadu štete zbog navodne zastare potraživanja, budući da nikada nije pokrenut krivični postupak protiv onih koji su trebali obavijestiti građane o prijetnji.

Čak je, u jednom predmetu koji je vođen pred crnogorskim pravosuđem za naknadu štete, porodici Manojla Komatine dosuđena naknada štete od 69.000 € i 6.500 € na ime troškova postupka, koja je toj porodici i isplaćena. Međutim, Vrhovni sud utvrdio je da porodica Komatina nije imala pravo na naknadu štete koja joj je već bila isplaćena, na osnovu restriktivnog stava da parnični sudovi ne smiju utvrđivati je li šteta nastala kao posljedica krivičnog djela ili ne, a sve u cilju primjene dužeg roka zastarjelosti. Takođe, svima ostalima koji su tražili odštetu od države, tužbeni zahtjevi odmah su odbačeni kao zastarjeli. Na taj način pitanje obeštećenja porodica državljana Crne Gore koji su poginuli tokom bombardovanja 1999. godine i status ranjenih tom prilikom ostaju otvoreno pitanje i izazov za vlasti u Crnoj Gori u narednom periodu.³⁷

Rad na ovoj temi je od presudne važnosti ne samo za pristup prošlosti već za formiranje istorijske percepcije zasnovane na informacijama dobijenim kroz kritičko istraživanje i promišljanje. Kako su tranziciona pravda i obrazovanje neodvojivi proces, ovaj priručnik teži da jedan ključan segment

---

³⁶ Fotografija preuzeta sa: <https://rtcg.me/hronika/549565/od-stradanja-civila-u-murinu-25-godina-zlocin-bez-kazne.html>

³⁷ *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2016, str. 29-30. Dostupno na: <https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2016/12/Izvjestaj-NaknadaStete-FINAL.pdf>. Pristupljeno: 18.04.2024.; *Dvadeset pet godina od NATO bombardovanja Murina: Porodice i dalje bez obeštećenja i bez statusa civilne žrtve rata*.

tranzicione pravde u Crnoj Gori približi istorijskom obrazovnom procesu. Cilj takvog pristupa nije samo formiranje stavova na osnovu sudski utvrđenih činjenica, već i podsticanje vještine kritičkog mišljenja koje su potrebne za suočavanje s nedavnom i teškom prošlošću, a koja se još uvijek osjeća u savremenom društvu širom regiona.

Na osnovu stečenog iskustva u radu sa ovim temama, autori su mišljenja da nastavnicima/cama osim presuda najdragocjeniji izvor predstavljaju svjedočenja oštećenih, pa je uložena napor da se kroz svjedočanstva i presude dobije koristan alat koji će im pomoći da ovu temu obrade u učionici.

Slučaj logor Morinj

Tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije 90-ih godina prošlog vijeka došlo je do uspostavljanja niza logora, ali i drugih mjesta zatočenja, gdje su počinjeni teški zločini. Većina ovih logora, koji su dominantno bili ili koncentracioni ili vojni su se nalazili na teritoriji BiH, dok se određeni broj nalazio i u ostalim državama, naročito u Hrvatskoj i Srbiji. Ono što se nerijetko zanemaruje jeste činjenica da se jedan od logora nalazio i na teritoriji Crne Gore, u mjestu Morinj.

Kada je osnovan, novembra 1991. godine, logor u Morinju je trebao služiti kao „*sabirni centar za prihvrat ratnih zarobljenika*“. Istina je, pokazaće se, bila značajno drugačija. Niti je to bio sabirni centar, niti je služio samo za prihvrat ratnih zarobljenika. Logor u Morinju služio je kao mjesto gdje se sprovodila fizička i psihička tortura nad zatočenicima i funkcionisao je sve do avgusta 1992. godine, kada je zatvoren. Prema podacima koji se mogu pronaći u *Monografiji Dubrovačkih logoraša*³⁸, kroz logor u Morinju je prošlo ukupno 312 zatočenika hrvatske nacionalnosti, od čega su polovina bili civili. Međutim, pojedinačni popis logoraša obuhvata 270 imena, dok optužnicom nije naveden ukupan broj oštećenih zatvorenika, ali je predloženo da se 161 osoba sasluša u svojstvu svjedoka. U presudama nije naveden ukupan broj zatvorenika.³⁹

Takođe, na osnovu medicinske dokumentacije i obdukcijskog zapisnika došlo se do zaključka da su „*oštećeni Brailo Miho, Čagalj Antun i Obrad Jakov umrli dok su se nalazili u Centru, pri čemu je smrt kod oštećenog Obrada nastupila uslijed samoubistva vješanjem, dok su oštećeni Kralj Miho, Ban Božo i Brailo Vlaho umrli nakon izlaska iz Centra.*“ U Monografiji se navodi da je od torture i zlostavljanja u logorima preminulo osam zarobljenika, a desetine su kasnije preminule od posljedica.⁴⁰

Prvi zatočenici su dovedeni u logor već 3. novembra 1991. godine, što je značajno naglasiti, ako se uzme u obzir da je napad snaga JNA na Dubrovnik i okolna područja otpočeo samo mjesec dana ranije. Već tada

---

38 *Monografija Dubrovačkih logoraša*, ur. Zdenko Bulić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Podružnica Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, 2011, str. 19.

39 *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015)*, str. 19.

40 *Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 162.

je bila očigledna namjera da se dio zarobljenika dovede na teritoriju Crne Gore. Šta se sve dešavalo u tri objekta u kojima su zatočnici bili zatočeni dugo vremena nije se znalo. Čak je i bivša vrhovna tužiteljica Crne Gore, Vesna Medenica, izjavila da je tek 2003. godine od hrvatskih kolega čula za postojanje logora, pa je nakon toga i potpisan sporazum sa Hrvatskom o gonjenju ratnih zarobljenika na osnovu kojeg su crnogorskom tužilaštvu dostavljeni dokazi koje je hrvatsko tužilaštvo prikupilo o ovom slučaju.⁴¹

I pored toga što će optužnica u ovom predmetu biti podignuta više od petnaest godina nakon što je isti prestao da funkcionise, zločini u Morinju su neposredno više puta pominjani pred MKSJ-om. Tako je o uslovima u Morinju pred MKSJ-om svjedočio Marko Knežić, u predmetu Milošević Slobodan (IT-02-54).⁴² Hrvat iz sela Slano u blizini Dubrovnika, koji je decembra 1991. godine zarobljen od strane snaga JNA, i pored toga što nikada nije optužen za neko konkretno krivično djelo je odveden u logor Bileća, odakle je maja naredne godine pod izgovorom da će biti razmijenjen, zajedno sa još oko sto zatvorenika prebačen u logor u Morinju. Poredivši logor u Morinju sa onim u Bileći, Knežić je naveo da su uslovi bili gori, iako nije bilo prisilnog rada, ali jest konstantno fizičko i psihičko maltretiranje. Zatvorenici su prebijani ukoliko bi odbili da pjevaju srpske pjesme, pri odlasku u toalet (zbog čega su mnogi odbijali danima da ga koriste), a dan koji je Knežić zapamtio po najvećoj brutalnosti bio je 13. jun 1992. godine, kada su ih uniformisani vojnici tukli četiri sata bez prestanka. Knežiću su slomljena dva rebra, a kako je naveo najveću brutalnost je doživio od strane vojnika koji se zvao Boro Gligić, koji je bio i jedan od osuđenih u procesu vođenom pred crnogorskim pravosuđem. Zanimljivo je da je Knežić bio ubijeden da su mučenja u oba logora u kojima je bio naređena od strane oficira JNA, jer kako je naveo: „S obzirom da su oba zapovjednika (i logora Bileća i logora Morinj) bili iz JNA, tim logorima je upravljala JNA. Potpuno sam uvjeren da ti logori ne bi mogli biti uspostavljeni bez prethodnog odobrenja više komande JNA i da je sve što se događalo u logorima bilo činjeno uz njihovu suglasnost.” Knežić je bio zatočen u Morinju sve do 2. jula, kada je nakon razmjene zatočenika konačno dočekao slobodu.⁴³

U već pomenutom predmetu protiv Slobodana Miloševića svjedočio je i ratni gradonačelnik Dubrovnika, Petar Poljanić, koji kada je upitan o zatočnicima u Morinju naveo da su to uglavnom bili civili, uz izuzetak nekolicine vojnika koji su se nalazili u Bileći, a zatim su prebačeni iz Bileće u Morinj, pa nije mogao zaključiti da u Morinju nije bilo nijednog vojnika. Znao je da su neki prebačeni u Morinj, ali po njegovom svjedočanstvu od 300 ljudi u Morinju ne više od petine su bili vojnici.⁴⁴ Za zločine počinjene u logoru Morinj, u periodu od 3. oktobra 1991. do 18. avgusta 1992. godine, optuženo je bilo šest osoba i to: Ivo Gojnić, Špiro Lučić, Boro Gligić, Zlatko Tarle, Ivo Menzalin i Saša Radenović. Glavni proces je počeo podizanjem optužnice protiv ovih lica avgusta 2008. godine. Od šestorice optuženih, presudom Višeg suda u Podgorici 2013. godine, koja je kasnije potvrđena

---

⁴¹ Najviša kazna za zločine u Morinju četiri godine zatvora, Radio Slobodna Evropa. Dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/morinj_visi_sud_u_podgorici/2042899.html. Pristupljeno: 15.04.2024.

⁴² Suđenje Slobodanu Miloševiću/Transkripti. Dostupno na: https://www.icty.org/x/file/About/OTP/Milosevic%20Feature/VOV/milosevic_marko_knezic_fulltestimony_bcs.pdf. Pristupljeno: 04.05.2024.

⁴³ Marko Knežić | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. Dostupno na: <https://www.icty.org/bcs/content/marko-kne%C5%BEi%C4%87>. Pristupljeno: 10.04.2024.

⁴⁴ Svjedočenje Petra Poljanića u predmetu Tužilac protiv Slobodana Miloševića. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/trans/en/021211ED.htm. Pristupljeno: 13.04.2024.

presudom Apelacionog suda iz 2014. godine, naposljetku su osuđena njih četvorica, koji su u tom periodu bili pripadnici rezervnog sastava JNA u ovom logoru. Među osuđenima je bio Boro Gligić, koji je bio stražar u logoru, a koji je osuđen na tri godine zatvora. Takođe, na kaznu zatvora od tri godine osuđen je i Špiro Lučić, koji je bio vojni policajac. Na kaznu zatvora od dvije godine osuđen je Ivo Gojnić, koji je bio zadužen za administrativne i intendantske poslove. Najviša kazna je dosuđena Ivu Menzalinu, koji je u logoru bio kuvar i iznosila je četiri godine. U presudi je navedeno da su osuđena lica kršila pravila međunarodnog prava, posebno III Ženevsku konvenciju i II Dopunski protokol, postupajući nečovječno prema ratnim zarobljenicima. Zaključeno je da su zarobljenici koji su dovedeni sa dubrovačkog područja trpjeli fizičko i psihičko zlostavljanje, uključujući udaranje, mučenje i lažna strijeljanja. Osuđeni su, takođe, obavezani da solidarno plate troškove krivičnog postupka u iznosu od 3.531 €, dok su pojedinačno plaćali dodatne troškove postupka, osim Bora Gligića, koji je djelimično oslobođen plaćanja troškova krivičnog postupka, i to onih koji se odnose na naknadu braniocu koji mu je dodijeljen službenoj dužnosti.⁴⁵

Još jedan od onih koji je prošao kroz strahote logora u Morinju, ali i onog u Bileći, bio je Robert Hausvička, koji je opisao kako je tekao proces odvođenja zarobljenika iz logora Bileća u logor Morinj. On navodi: „*Pokrcali su nas u jedan autobus koji je imao nekakvih pedeset mjesta i stajaćih maksimalno dvadeset. Može sedamdeset ljudi biti unutra, a nas je u autobusu bilo sto petnaest ili sto šesnaest. Sjedili smo jedni po drugima. Kad smo krenuli, oni su uletili. Od Trebinja do Morinja, to je jedno dva sata vožnje, ako ne i više, oni su nas, ne ubili, nego ubili su boga u nama. Moja sreća da sam sjedio, u sicu smo sjedili po trojica, s dvojicom viših momaka. I uspio sam se šćućuriti, tako da sam dobio, ali ne toliko koliko neki drugi. Ovome do mene momku, njemu je krv iz leđa šiktala koliko su ga pendrekom tukli. Baš mu je išla krv. Dolaskom u Morinj, iskrcani smo dolje na magistralu, a od magistrale do tih baraka, gdje je vojska JNA držala oružje, namirnice, robu, ima nekakvih dvjesto, tristo metara. To je bio špalir od vojnika, ljudi, staraca, žena, djece. Svatko je nešto imao, od motke, pendreka. Vojnici su imali puške, kundake. Sve je to po nama tuklo, tih tristo, četiristo metara. Dok nismo ušli u te spavaonice, odnosno te nastambe sredene za nas. Tu su sad bili drugačiji uvjeti nego u Bileći...*“⁴⁶

Jedno od svjedočanstava o uslovima u Morinju ostavio je Metodije Prkačin, koji je bio i jedan od svjedoka u procesu pred crnogorskim pravosuđem. On je naveo da je zarobljen 16. oktobra 1991. godine u Cavtatu, a zatim odveden u Morinj, gdje je prolazio kroz svakodnevnu torturu. Prkačin je naveo da ga je na ispitivanja vodio već spomenuti Špiro Lučić, kojeg je lično poznao od ranije i čak mu više puta bio gost u kući. Lučić ga je zajedno sa drugim stražarima konstantno tukao i zlostavljao, ali i pored toga Prkačin je u više navrata naveo da je najveću torturu preživio od strane kuvara u logoru, Iva Menzalina, koji bi nakon udaraca uvijek ponavljao jednu rečenicu: „*Zašto nijesi Srbini?*“⁴⁷

---

⁴⁵ *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori - Slučaj „Morinj“*, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2014, str. 299 -302. Dostupno na: <https://media.cgo-cce.org/2014/12/cgo-cce-proces-suocavanja-sa-prosloscu-u-cg-slucaj-morinj.pdf>. Pristupljeno: 10.04.2024.

⁴⁶ *Procesuiranje ratnih zločina - Jamstvo procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj*, Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb, 2014, str. 419-420. Dostupno na: <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/09/procesuiranje-ratnih-zlocina-FINAL.pdf>. Pristupljeno: 11.04.2024.

⁴⁷ *Slučaj „Morinj“* str. 78.; *Svjedočanstvo Metodije Prkačin, Osobna sjećanja*, Documenta, Zagreb. Dostupno na: <https://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/metodije-prkacin>. Pristupljeno: 11.04.2024.

➤ Jedan od objekata u Morinju gdje su od 1991. do 1992. godine dovođeni zarobljenici sa dubrovačkog ratišta⁴⁸

Nakon što je završen proces za ratne zločine počinjene u logoru Morinj, nastavljeni su postupci za naknadu štete, koje su pokrenulo 207 oštećenih zatočenika ovog logora.

Prema izvještaju Akcije za ljudska prava: „...Vrhovni sud Crne Gore je utvrdio i da samo civili imaju pravo na naknadu štete zbog neosnovanog lišenja slobode, ne i ratni zarobljenici, jer je za vrijeme oružanog sukoba legitimno zarobiti pripadnike oružanih snaga strane u sukobu. Ratnim zarobljenicima je dosuđivana samo naknada za štetu nanijetu mučenjem ili drugim nečovječnim ili ponižavajućim postupanjem, u onim slučajevima u kojima je takva šteta dokazana... Iznosi naknada štete zbog pretrpljenih fizičkih i duševnih bolova zbog povrede prava ličnosti mučenjem, nečovječnim i ponižavajućim postupanjem iznosili su od 6.000 € do najviše 18.000 €. Sud je uzimao u obzir vrijeme koje je tužilac proveo u logoru, intenzitet i trajanje duševnih i fizičkih bolova i druge okolnosti slučaja, kao i sudske prakse u sličnim slučajevima”. U velikom broju predmeta nije donijeta prvostepena odluka, a s druge strane sedam oštećenih je u međuvremenu preminulo, pa su njihovi predmeti za naknadu štete obustavljeni.⁴⁹ Crna Gora je juna 2018. godine isplatila naknade za zlostavljanje i mučenje u logoru Morinj u iznosu od 1.43 miliona €.⁵⁰

Logori nastali tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije predstavljaju jedan od simbola ratnih

---

⁴⁸ Fotografija je preuzeta sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/morinj-logor-crna-gora-ploca/32093271.html>

⁴⁹ Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori, str. 17.

⁵⁰ Izložba Stradanje i obnova Dubrovnika 1991. – 2000, Grad Dubrovnik. Dostupno na: https://issuu.com/dubrovnik020/docs/dubrovnik_brosura_b_final_19092019?e=33617138%2F97910504. Pristupljeno 12.04.2024.

zločina. U istorijskom obrazovanju i kulturi sjećanja, logori kao mjesta stradanja velikog broja ljudi imaju specifičnu ulogu, posebno zbog kompleksnosti zločina, života i smrti u njima. Dodatno, izgradnja odnosa lokalne zajednice, društva i države ka logorima izazovan je ali neophodan proces za saniranje trauma rata.

Slučaj Deportacija

Slučaj Deportacija odnosi se na nezakonito hapšenje tokom maja i juna 1992. godine, a zatim i isporučenje vojsci bosanskih Srba u BiH najmanje 66 bosanskih muslimana, koji su izbjegli na teritoriju Crne Gore. Takođe, u tom periodu uhapšeno su i 33 srpske izbjeglice iz BiH, koje su vraćeni u Republiku Srpsku zbog mobilizacije, uz naglasak da nije utvrđeno da su oni na bilo koji način zlostavljani ili tretirani kao taoci u ovom procesu, niti je poznato da je bilo ko od njih smrtno stradao. U ovom periodu građani BiH su u Crnoj Gori pokušali pronaći spas od ratnih razaranja, terora i prisilne mobilizacije. Deportovani bosanski muslimani su većinom ubijeni, dok je samo njih 12 uspjelo da preživi izručenje. Centar bezbjednosti Herceg Novi služio je kao svojevrsni sabirni centar, odakle su ta izbjegla lica organizovano transportovana. Najveći broj ljudi je deportovan 25. maja ka logoru KPD Foča i 27. maja ka neutvrđenoj lokaciji u istočnoj Bosni. Svi deportovani 27. maja 1992. godine su ubijeni istog dana, a sumnja se, da su njihova tijela bačena u rijeku Drinu. Osim iz Herceg Novog, izbjeglice su deportovane i iz Bara, Podgorice, kao i sa područja blizu granice sa BiH.

Državno tužilaštvo je iniciralo istragu tek 18. oktobra 2005. godine, odnosno nakon više od 13 godina. Saslušano je više desetina svjedoka, ali postoje ozbiljne primjedbe u odnosu na način pokretanja i sprovođenja te istrage. Prema tumačenju pravnih eksperata iz Akcije za ljudska prava (HRA) koji su se pomno bavili ovim slučajem, „pravni standard koji su u slučaju deportacija izbjeglica primjenili Viši sud u Podgorici, Apelacioni sud i Vrhovni sud Crne Gore da bi zaključili da nije izvršen ratni zločin, proizvoljan je, odnosno pravno neutemeljen. Nijedan od ovih sudova se nije pozvao na bilo koji izvor prava da bi potkrijepio stav da su optuženi morali pripadati vojnoj, političkoj ili administrativnoj organizaciji strane u sukobu ili postupati u službi strane u sukobu, da bi bili odgovorni za ratni zločin”. Ovo mišljenje potvrđuje i ekspert Evropske unije, Mauricio Salustro, u svojoj analizi procesuiranja ratnih zločina u Crnoj Gori iz decembra 2014. godine, ocjenjujući je da je ovakav stav „bez presedana“ i „očigledno pogrešan”.⁵¹

Jedan od onih koji u svom svjedočenju objasnio kako je tekao proces deportacije bio je S.B. Naime, S.B. se sa svojom trudnom suprugom 1992. godine sklonio u Igalo, gdje je imao kuću. Međutim, u Herceg Novom je uhapšen od strane policije, a zatim sa velikim brojem ljudi je autobusom prevezen

---

⁵¹ Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori - Slučaj „Deportacija,” Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2020, str 6. Dostupno na: <https://media.cgo-cce.org/2020/05/Slucaj-Deportacija.pdf>. Pristupljeno: 13.04.2024.; Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015), str. 30-31.

do Plužina, odakle je odveden u Foču. Nikada nije dobio tačnu informaciju zbog čega je odveden u Foču, ali je zaključio da je tražen zbog mobilizacije. Na kraju, uspio je preko upravnika KPD Foča i jednog vojnika javiti ocu gdje se nalazi, pa ga ovaj uspio izvući.⁵²

Za progon bosanskih izbjeglica iz Crne Gore optuženo je ukupno devet pripadnika MUP-a, ali su svi oni oslobođeni optužbi. Naime, Viši sud u Podgorici je 29. marta 2011. godine oslobodio devet optuženih, uz obrazloženje da nije dokazano da su pripadali oružanim snagama SRJ ili učestvovali u sukobu, pa da se njihove aktivnosti ne mogu smatrati kršenjem međunarodnog prava. Apelacioni sud Crne Gore je poništio ovu presudu 17. februara 2012. godine zbog nejasnoća i protivrječnosti, naročito u vezi sa prirodom sukoba u BiH. Nakon ponovljenog suđenja, Viši sud je 22. novembra 2012. godine ponovo donio oslobađajuću presudu, ali je izostavio dio o oružanom sukobu SRJ sa snagama Vlade BiH. Apelacioni sud je 17. maja 2013. godine potvrdio ovu presudu.⁵³

Kada je u pitanju tačan broj ljudi koji su deportovani maja i juna 1992. godine sa teritorije Crne Gore postoje određena neslaganja. Naime, u postupku koji je vođen pred Višim sudom u Podgorici, navedeno je da se optuženima sudilo za deportaciju ukupno 52 osobe. S druge strane, tadašnji ministar unutrašnjih poslova Republike Crne Gore, Nikola Pejaković, u odgovoru na poslaničko pitanje 1993. godine odgovorio je da je taj broj iznosio 66, i to se konkretno odnosilo na broj bosanskih muslimana koji su deportovani. U knjizi *Kobna Sloboda: Deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore*, autora Šekija Radončića, navodi da je brojka bila znatno veća i da je ukupno 105 izbjeglih bosanskih muslimana deportovano nazad u BiH. Radončić ovdje ubraja i dvadeset Bošnjaka, koji su 30. avgusta 1992. godine autobusom iz Foče dovedeni blizu Nikšića, ali potom ponovo vraćeni nazad.⁵⁴ Takođe, on navodi da je u periodu maj-jun 1992. godine deportovano i pet Hrvata. Prema Radončiću, u izvještaju ministra Pejakovića nedostajao je niz imena, koji je uključivao i bivšeg gradonačelnika Srebrenice Malika Meholjića, koji je uhapšen u Baru, ali i jednu ženu.

Za progon bosanskih izbjeglica iz Crne Gore optuženo je ukupno devet pripadnika MUP-a, ali su svi oni oslobođeni optužbi.

---

⁵² Isto, str. 87.

⁵³ Isto, str. 6-7.

⁵⁴ Radončić, Šeki, *Kobna Sloboda: Deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005, str. 145. Dostupno na: http://www.hlc-rdc.org/images/stories/publikacije/07_kobna_sloboda.pdf. Pristupljeno: 10.04.2024.

➤ **Žrtve deportacije**⁵⁵

Radončić navodi i da su Zijada Velića, koji je bio penzionisani oficir JNA, crnogorski policajci uhapsili 18. maja 1992. godine na granici sa BiH i deportovali kolegama iz Čajniča. U svjedočenju bosanskim medijima⁵⁶, njegova supruga Ismira, nekoliko godina kasnije navela je: *“...Zijada je uhapsila crnogorska policija 18. maja 1992. godine na graničnom prijelazu Metaljka i odmah ga predala policajcima iz Čajniča. Pošto su ga tamo nasmrtno pretukli, prebacili su ga u bolnicu u Pljevljima. Nakon što sam upotrijebila sve svoje veze i poznanstva sa Srbima, pustili su me da ga vidim. Glava mu je bila sva natekla, ogromna, valjda od silnih udaraca. Jedno oko mu je bilo crveno kao krv. Uspio je da mi kaže da su mu stavili vreću na glavu i da su ga u Čajniču tukli. Kada sam došla sutradan da ga posjetim, kazali su mi da je opet predat policajcima iz Čajniča. Od tada ga nisam vidjela. U Goraždu raspolažu podacima, dobijenim od srpskih zarobljenika, da je moj muž zaklan u bivšem lovačkom domu udaljenom tri kilometra od Čajniča. Bojim se da je to istina”*. Ismira je dobila potvrdu o smrti svog supruga krajem 2002. godine, kada su u masovnoj grobnici „Mostina“ kod Čajniča pronađeni ostaci Zijada Velića.⁵⁷

Slično je svjedočanstvo svjedokinje Zlate Kubat, koja je pred crnogorskim sudom saslušana i navela da je policija, dok su boravili u Sutomoru kao izbjeglice, uhapsila njenog supruga Ševka i tri muškarca bošnjačke nacionalnosti, a potom i njenog oca i nju. Zlata i njen otac su na kraju pušteni iz pritvora,

⁵⁵ Fotografija preuzeta sa: <https://www.hracion.org/wp-content/uploads/2023/04/Deportacija-1280x592-1.jpeg>

⁵⁶ Intervju iz novine „Dnevni avaz“, 26. avgust 1997. godine.

⁵⁷ *Kobna Sloboda: Deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore*, str. 22.

ali ne i njen suprug kojeg nikada nijesu više vidjeli. Po navodima policije, odveden je u Herceg Novi. Zlata je kasnije dobila pismo od svog supruga iz KPD Foča, gdje je deportovan, u kojem opisuje u kakvom se stanju nalazi i naglašava da ima probleme sa čirom, što je uzrokovalo njegovu smrt 9. jula 1993. godine. Zlata je potom dugo vremena tražila njegove ostatke, a nažalost, kao i u slučaju Zijada Velića, i njegove kosti su pronađene u grobnici, samo ovog puta u grobnici Patkovina, između Foče i Ustikoline.⁵⁸

O sudbini Ševka Kubata može se saznati i iz presude Pretresnog vijeća u predmetu protiv Milorada Krnojelca,⁵⁹ gdje se na strani 71 navodi da Pretresno vijeće: „...nije uvjereno da je optužba pokazala da su životni uslovi u KP domu suštinski uzrok smrti Šefke Kubata, ni da su se događaji koji su doveli do njegove smrti desili u vrijeme kada je optuženi bio upravnik...” U ovom predmetu koji se konkretno bavio zločinima u KPD Foča vijeće se nije bavilo deportacijom Ševka Kubata iz Bara u Foču, već je to bila nadležnost crnogorskog pravosuđa.

I pored svih dokaza i svjedočenja niti jedno lice u Crnoj Gori nije osuđeno u ovom procesu koji je trajao niz godina.

I svjedokinja B.S. je u svom iskazu pred sudom naglasila da su se njen suprug i ona sklonili u Crnu Goru, tačnije u Herceg Novi, smatrajući da će tu biti bezbjedni od ratnih dešavanja. Međutim, jednog dana po njih su došla dva policajca, koji su odveli njenog supruga na informativni razgovor. Njen suprug, kojega nikada više neće vidjeti, vraćen je u Srebrenicu. B.S. je pokušavala saznati šta se dogodilo sa njim, i na kraju je samo obaviještena da je 2003. godine pronađen u Jami pored Bijeljine, ali da je prije toga, još 1992. godine, izvađen iz Drine i sahranjen u blizini fabrike. B.S. je tek nakon potvrđene identifikacije skoro 15 godina nakon što je njen suprug nestao dobila priliku da preuzme njegove posmrtno ostatke.⁶⁰

Kada je u pitanju deportacija izbjeglica, više od dvije stotine lica je tužilo državu Crnu Goru za naknadu štete, pa je nakon višegodišnjih pravnih zaokreta 2008. godine Vlada Crne Gore odlučila da donese odluku o sudskom poravnanju u svim predmetima koji su vođeni. To je rezultiralo ukupnom isplatom odštete u iznosu od 4,135.000 €, na taj način što je djeci stradalih isplaćeno 30.000 €, roditeljima i suprugama po 25.000 €, dok je po 10.000 € isplaćeno braći i sestrama. Za mjesec dana zatočeništva preživjelima je plaćeno oko 7.000 €, odnosno oko 226 € po danu. Doduše, i nakon poravnanja je pokrenut niz novih predmeta, za ukupno 26 tužilaca, kojima je isplaćeno dodatnih 535.000 €.⁶¹

Slučaj Deportacija predstavlja jedan od najkompleksnijih ratnih zločina koji se dogodio na prostoru Crne Gore tokom 90-ih godina prošlog vijeka. Ne samo zbog pravnih, političkih i međunarodnih

---

58 Isto, str. 30-31.; Slučaj „Deportacija,” str. 60.

59 Podaci o predmetu „FOČA” (IT-97-25) Milorad Krnojelac. Dostupno na : https://www.icty.org/x/cases/krnojelac/cis/en/cis_krnojelac_en.pdf. Pristupljeno: 14.05.2024.

60 Slučaj „Deportacija,” str. 68.

61 Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori, str. 24-25.

aspekata samog slučaja, već i moralnih posljedica koji ostavlja na crnogorsko društvo. Nažalost, onemogućena je i adekvatna izgradnja kulture sjećanja jer je svaki pokušaj obilježavanja mjesta zločina opstruiran, kako od lokalne, tako i od državne vlasti, iako posljednjih dvadeset godina građansko društvo organizuje memorijalno okupljanje. Još od 2011. godine, nevladine organizacije Centar za građansko obrazovanje (CGO), Akcija za ljudska prava (HRA) i Centar za žensko i mirovno obrazovanje Kotor (ANIMA) zalažu se za proglašenje Dana sjećanja na žrtve zločina deportacije izbjeglica iz 1992. godine, kao i za podizanje spomen-obilježja tim žrtvama.⁶²

Zločini u Bukovici

Područje Bukovica predstavlja planinsku oblast koje se nalazi na sjeveru Crne Gore, u opštini Pljevlja. Za crnogorske prilike to je velika oblast, obuhvata 37 sela i proteže se uz granicu BiH. Do početka 90-ih godina prošlog vijeka, bila je pretežno naseljena Bošnjacima-Muslimanima, odnosno stanovništvom islamske vjeroispovjesti.

Za vrijeme oružanog sukoba u BiH, na teritoriji Bukovice koncentrisan je veliki broj rezervista Vojske Jugoslavije, policije Republike Crne Gore, ali i pripadnika paravojnih formacija. Zvaničan razlog za grupisanje ovih snaga na pomenutom području bilo je patroliranje granice u cilju sprječavanja upada muslimanskih paravojnih jedinica iz BiH i potraga za skrivenim oružjem. Prema svjedočenjima koja su prikupile nevladine organizacije za ljudska prava, tokom boravka ovih snaga na području Bukovice i njihovog traganja za neprijateljem i skrivenim oružjem, vršeno je mučenje, pretresi, pljačke, maltretiranja i zlostavljanja Bošnjaka Muslimana.⁶³

U knjizi „*Bukovica 1992 – 1995. Etničko čišćenje, zločini i nasilja*“⁶⁴ autora Jakuba Durguta, navedeno je da je samo u toku 1992. godine ukupno raseljena 221 osoba iz 24 sela, a da je od 1992. do 1995. godine ubijeno šest civila, i to: Hajro Muslić, Ejub Muslić, Latif Bungur, Hilmo Drkenda, Džafer Đogo i Bijela Džaka. Osim toga, Durgut navodi da je oteto 11 ljudi, a da su samoubistvo, usljed torture koja je nad njima sprovedena, izvršile dvije osobe – Himzo Stovrag i Hamed Bavčić. Uz to, Durgut navodi i veliku materijalnu štetu, koja je uključivala paljenje osam kuća i seoske džamije u selu Planjsko. U publikaciji CGO-a „*Proces suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori – Slučaj Bukovica*“ navodi se da su zločini počinjeni između 1992. i 1995. godine u Bukovici doveli do protjerivanja/bježanja 90 porodica, sa oko 270 članova.⁶⁵

---

⁶² *Trideset dvije godine od zločina deportacije izbjeglica - poziv na memorijalno okupljanje*, Akcija za ljudska prava, maj 2024. Dostupno na: <https://www.hracion.org/2024/05/24/32-godine-od-zlocina-deportacije-izbjeglica-poziv-na-memorijalno-okupljanje/>. Pristupljeno: 15.06.2024.

⁶³ *Proces suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori – Slučaj „Bukovica“*, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2020, str. 6. Dostupno na: <https://media.cgo-cce.org/2020/05/Slucaj-Bukovica.pdf>. Pristupljeno: 20.04.2024.

⁶⁴ Jakub Durgut, *Bukovica 1992 – 1995. Etničko čišćenje, zločini i nasilja*, Almanah, Podgorica, 2003, str. 5-7.

⁶⁵ *Slučaj „Bukovica“* str. 6.

U izvještaju Akcije za ljudska prava iz 2016. godine navodi se, na osnovu projekta koji je Vlada Crne Gore pokrenula 2008. godine, da je opredijeljena suma od skoro 4.5 miliona € u cilju rekonstrukcije 106 uništenih kuća na području Bukovice, a koji je uključivao i izgradnju stambenih i pomoćnih objekata, sanaciju puteva i sl. I pored izgradnje ovih objekata, u Bukovicu se na kraju vratilo samo šest porodica.⁶⁶

Optužnica za ratni zločin protiv čovječnosti podignuta je 21. aprila 2010. godine protiv braće Radmila i Radiše Đukovića, Slobodana Cvetkovića, Milorada Brkovića i Đorđija Gogića, koji su bili pripadnici rezervnog sastava Vojske Jugoslavije, te protiv Slaviše Svrkote i Radomana Šubarića, pripadnika rezervnog sastava Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore. Oni su optuženi za nehumano postupanje prema civilnom stanovništvu muslimanske nacionalnosti, uključujući torturu, nasilje, pljačku, batinanje, prijetnje ubistvom i prouzrokovanje teških patnji, što je rezultiralo iseljavanjem muslimanskog stanovništva iz Bukovice.

Viši sud u Bijelom Polju, u presudi donešenoj 31. decembra 2010. godine, zaključio je da nije dokazano da su radnje optuženih bile dio šireg i sistematskog napada, niti da je zbog njihovih postupaka nastupio strah kod civilnog stanovništva. Takođe, sud navodi da nije utvrđeno da su optuženi djelovali izvan svojih službenih dužnosti i dnevnih zapovijedi. Sud je zaključio da su optuženi oslobođeni od optužbi zbog nedostatka dokaza.⁶⁷

Ova prvostepena presuda je ukinuta u junu 2011. godine iz proceduralnih razloga. Nakon ponovnog suđenja, Viši sud u Bijelom Polju je 3. oktobra 2011. godine donio presudu kojom je optužene oslobodio optužbi za krivično djelo zločina protiv čovječnosti. Tužilaštvo se žalilo na ovu odluku, ali je Apelacioni sud Crne Gore 22. marta 2012. godine odbacio žalbu i potvrdio prvostepenu presudu. Vrhovno državno tužilaštvo je podnijelo zahtjev za zaštitu zakonitosti Vrhovnom sudu koji je, 21. januara 2013. godine, odbio taj zahtjev kao neosnovan.⁶⁸

Osim što niko nije odgovarao za zločin u Bukovici, pitanje komandne odgovornosti nije bilo istraženo. Istraga i sudski postupak nijesu obuhvatili odgovorne po komandnoj liniji, kao ni eventualne nalogodavce zločina. Ipak, o zločinima u Bukovici najviše govore svjedočanstva preživjelih i oštećenih, koji daju jasnu sliku o dešavanjima na ovom području u tom periodu. Najave da se o Bukovici pred SDT-om formira novi predmet, na osnovu spisa koji su dostavljeni od strane tužilaca iz BiH bude nadu da će pravda konačno biti zadovoljena.⁶⁹

---

⁶⁶ *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, str. 20.

⁶⁷ *Slučaj „Bukovica”*, str. 59–63.

⁶⁸ *Isto*, str. 6.

⁶⁹ Lela Ščepanović, *Crnogorski tužioci ponovo istražuju zločin u Bukovici*, Radio Slobodna Evropa, mart 2024.
Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-ratni-zlocini-bukovica-vojska-tuzilastvo/32854036.html>.
Pristupljeno: 15.05.2024.

 Ostaci džamije u selu Planjsko koja je zapaljen 19. aprila 1993. godine⁷⁰

Jedan od svjedoka, a ujedno i oštećeni u ovom predmetu T.H. naveo je da je pod pritiskom paravojskih formacija „arkanovaca“ i „šešeljevaca“, novembra 1992. godine, napustio svoje selo, jer su mu isti prijetili „*da se sele jer im ovdje više nema života*“. Pripadnici paravojskih jedinica su u više navrata zlostavljali njegovog sina i njega, ali su i prijetili i njegovoj supruzi riječima „*sad bih ja tebe ubio ali ne mogu da poganim metka*“. T.H. je u svom iskazu potvrdio da se usljed pritisaka VJ i paravojskih jedinica nakon nekoliko dana objesio S.H. i da su ubijeni Ejub i Hajro Muslić, ali da ne zna ko je to uradio. Svjedok nije mogao sa sigurnošću ni potvrditi ko je zlostavljao njegovog sina, osim da to nije bio Đ.R., jedini od optuženih kojeg je poznavao.⁷¹

O smrti Hajra i njegovog sin Ejuba Muslića govori i Jakub Durgut, koji je naveo da su oni ubijeni u svojoj kući, u selu Madžari 28. oktobra 1992. godine, a njihova tijela je otkrio Šemso Babić, komšija kojem je bilo čudno što Muslići nijesu pustili stoku u ispašu. Kuća Muslića je izgledala normalno, osim što je Babić primijetio vojničku čuturu do pola napunjenu rakijom, koja nije pripadala ubijenima.⁷²

---

⁷⁰ Foto: Jakub Durgut

⁷¹ Isto, str. 42.

⁷² Edicija: *Dokumenti o prošlosti - Bukovica*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2003, str. 39. Dostupno na: <https://hlc-rdc.org/wp-content/uploads/editor/Bukovica-srpski.pdf>. Pristupljeno: 21.04.2024.

U tom periodu, paravojne jedinice su bile zastupljene u velikom broju na prostoru sjeverne Crne Gore, naročito u Pljevljima. Čak je i tadašnji predsjednik Crne Gore, Momir Bulatović, prilikom posjete Pljevljima, maja 1992. godine, potvrdio da na području te opštine djeluju paravojne formacije, ali i da je to nedopustivo.⁷³ Međutim, uprkos pokušajima državnih organa da makar djelimično razoružaju ove jedinice, do toga nije došlo. Situacija se samo pogoršava i kulminira na prostoru Bukovice, na što ukazuju i svjedočenja.

Jedna od najtragičnijih priča zadesila je porodicu Bungur, koja je oteta i prebačena na teritoriju BiH. Najprije je 15. februara 1993. godine u selu Kruševci došlo do otmice porodice Ramize Bungur, koju su sa još četiri člana porodice (sin Mamko, snaha Zlatija i njeno dvoje maloljetne djece) otela uniformisana lica i odveli ih u zatvor u Čajniču, gdje su bili utamničeni tri i po mjeseca, da bi potom bili razmijenjeni za srpske borce u Goraždu.

O samoj otmici Zlatija je kasnije izjavila: „Neki vojnici su htjeli da me izdvoje, možda bi me i napastvovali, ali jedan to nije dozvolio, mislim da je bio nekakav starješina. U toku puta su nas psovali i vrijeđali, a malog Mamka su šamarali i tukli. Ne znam još šta se dešavalo, jer sam svu svoju brigu i pažnju usredsredila na svoju djecu - da mi ostanu živa”.⁷⁴

Samo dan nakon otmice porodice Ramize Bungur, u selu Ravni dolazi do praktično identične otmice, gdje su šest ljudi sa identičnim prezimenom Bungur kidnapovani od strane uniformisanih lica, dok je najstariji od Bungura, Latif, zvjerski ubijen. Jedna od otetih, Sevda, izjavila je da je je tog jutra, 16. februara, probudila buka i lomljava, koja se pretvorila u fizičko zlostavljanje članova njene porodice, ali i nje same.

Prisjećajući se najbolnijeg dana svog života, Sevda je izjavila: „Ja sam inače bila sama u kući, a muž Mušan se tada nalazio na privremenom radu u SR Njemačkoj. Vojnici su nam naredili da moramo da idemo za Čajniče, u BiH, koje je odatle udaljeno oko 15 km. Tada sam i čula da su svi prisutni vojnici iz Čajniča i da sa nama nije mogao zbog starosti da pođe Latif Bungur, star oko 90 godina. Sa nama je pošla njegova supruga Lamka. Ja sam krenula bosa i u pidžami, jer mi se nijesu dali obući ni obuti. Nakon nekih 200 do 300 metara, čula sam jedan pucanj iz puške i odmah sam pomislila da je tada ubijen Latif. Na putu prema Čajniču od vojnika sam prepoznala Neđu Mašića, koji je inače nama bio komšija i upitala sam ga: „Šta nam to radite?“, a on mi je odgovorio: „Da ti nije mene, ti bi bila ubijena”.⁷⁵

Na osnovu korištenih svjedočanstava i jasnih tragova progona, može se zaključiti da je Bukovica još jedan u nizu zločina koji su ostali nekažnjeni. Ovaj tragični događaj, nažalost, do sada nije bio adekvatno obuhvaćen u planovima i programima crnogorskog obrazovnog sistema. Jasno je da učenici/e u Crnoj Gori nemaju priliku da se detaljno upoznaju s ovim dijelom istorije kroz formalne nastavne planove. Na ovaj način se zanemaruju važni događaji, ali i propušta prilika da se mlade

---

73 Isto, str. 9.

74 Isto, str. 55.

75 Isto, str. 62.

generacije poduče o značaju pravde i odgovornosti za počinjene zločine, a u krajnosti onemogućava im se da kroz nastavu razvijaju kritičko mišljenje i empatiju prema žrtvama.

Ubistvo porodice Klapuh

Ubistvo porodice Klapuh spada među najteže pojedinačne zločine počinjene na teritoriji Crne Gore u posljednjoj deceniji prošlog vijeka. Surova egzekucija tri člana te porodice, koje su usmrtili ljudi koji su im navodno trebali pomoći, čini ovaj zločin još strašnijim.

Kada su 6. jula 1992. godine odlučili napustiti Foču, Hasan, njegova supruga Ferida i kćerka Sena zamolili su Vidoja Golubića da ih prebaci na teritoriju Crne Gore preko Šćepan Polja. Golubiću su se pridružili Janko Janjić, Zoran Vuković, Zoran Simović, Radomir Kovač i Milomir Kovač. Sa tri automobila, svi su se uputili ka Šćepan Polju. Hasan je za ovu uslugu, ispostaviće se, svojim dželatima platio i određenu sumu novca.⁷⁶

Kada su prešli granicu sa Crnom Gorom, zaustavili su se nedaleko od brane Mratinje, gdje je prema nalazima obdukcije najprije ubijen Hasan, a potom su pucali u Feridu i Senu i gurnuli ih niz liticu. Obdukcija će utvrditi da su nesretne žene preminule nekoliko sati kasnije. Nakon što su počinili ovaj zločin, ubice porodice Klapuh su otišle u obližnju kafanu. Tijela tročlane porodice je nedugo nakon zločina pronašao lokalni putar, koji je ovo prijavio policiji. Nakon što su uporedili podatke sa graničnog prelaza, utvrđeno je i ko su počinioci ovog zločina.⁷⁷

Suđenje koje je uslijedilo bio je jedan od prvih predmeta na prostoru bivše Jugoslavije u kojem je suđeno za ratne zločine, što je i potvrđeno konačnom presudom. Za ovaj zločin optuženi su Janko Janjić, Zoran Vuković, Zoran Simović, Radomir Kovač i Vidoje Golubić.⁷⁸ Kako su se svi osim Golubića nalazili u bjekstvu, četvorici ubica je suđeno u odsustvu. Golubić je prvobitno osuđen na kaznu od osam mjeseci zbog neprijavlivanja krivičnog djela, koja je kasnije preinačena u krivično djelo pomoći učiniocu poslije izvršenog krivičnog djela, sa istom vremenskom kaznom. Ostalima je izrečena kazna u trajanju od po 20 godina zatvora. Prvostepeni sud je ove zločine okarakterisao kao ubistva iz koristoljublja, ali je Vrhovni sud preinačio presudu i okarakterisao ova ubistva kao ratni zločin.⁷⁹

U iskazu koje je Golubić dao pred Višim sudom jasno navodi na koji način su ubistva izvršena:...
"Odmah pri polasku iz Foče, Janko Janjić mi je rekao da će da ubije Hasana Klapuha zbog toga što

---

⁷⁶ Protiv zaborava, str. 57.

⁷⁷ Presuda Vrhovnog suda Kž.br.114/94.

⁷⁸ Milomiru Kovaču, bratu Radomira Kovača nije suđeno iako je učestvovao u ovom ratnom zločinu, jer je samo nekoliko sedmica nakon istog izvršio samoubistvo.

⁷⁹ Presuda Vrhovnog suda Kž.br.114/94.

mu je maltretirao oca dok je radio u Foči, a Klapuh bio na odgovornim funkcijama.⁸⁰ Janjić je imao namjeru da ih ubije odmah po izlasku iz grada Foče, ali sam ga u tome sprečavao znajući da je on lak da potegne oružje za malu sitnicu. Ja se istom nijesam smio suprotstavljati fizički bojeći se za svoj život... Dolaskom na most Obrada Cicmila u blizini Šćepan Polja od 16h do 17h Janko Janjić je meni naredio da zaustavim vozilo, a zatim zaustavio Zorana Vukovića, koji je odmah išao iza mene. Pozvao je Hasana Klapuha da izađe iz vozila, ja sam za to vrijeme sjedio u vozilu, čim ga je izveo čuo sam pucanj i zapazio da Janko Janjić drži pištolj u ruci. Ne znam da li je jedan od braće Kovača ili Janjić odvuкао leš Klapuha preko mosta i bacio sa mosta, jer sam se još nalazio u vozilu. Jedan od braće Kovača, Milomir ili Radomir, su ubili iz pištolja Feridu Klapuh, odnosno ispravljam se, moguće je da su je ubili automatskom puškom, jer znam da su jednu pronijeli u vozilo koju patrola nije pronašla. Ja sam izašao iz vozila i po naređenju Janjića posipao pijesak na tragove krvi koji su poticali od Hasana i Feride. Ćerka Klapuha, Sena, je vrištala i molila da je ne ubiju i uputila se prema brani tunelom, a za istom su pošli Zoran Simović i Zoran Vuković. Ja sam prošao pored istih sa kolima, a u tunelu se čuo pucanj i sačekao ih jedno 150 metara od mosta...⁸¹ Golubić je u iskazu objasnio kako su nakon svega otišli u jednu od lokalnih kafana, ali da ubistva nijesu komentarisali, jer je to bio jedan od prećutnih dogovora jedinice „Dragan Nikolić” kojoj su pripadali.

Od velikog značaja je i iskaz Marinka Dunderskog, koji je bio dežurni milicioner na graničnom prelazu Šćepan Polje tog kobnog dana. Dunderski je opisao ponašanje i okrivljenih i porodice Klapuh dok su prelazili granicu, navodeći da nije primijetio ništa neobično. Porodica Klapuh mu je rekla da se sklanjaju na teritoriju Crne Gore zbog bezbjednosti. Kada su oko 12h30 prešli granicu, Dunderski im je oduzeo automatske puške kojima su bili naoružani. Ono što je u iskazu Dunderskog značajno istaći jeste ponašanje Janjića i ostalih prilikom povratka u Foču. Kako je Dunderski izjavio: „...Svi okrivljeni su se vratili u toku moje smjene, dakle do 18h. Prije nego što su pošli u Foču svratili su u onu kafanu. U ovoj kafani su dosta popili i večerali su. Poslije nekog vremena okrivljeni su krenuli za Foču. Svratili su pored mene i ja sam im, kao što je uobičajeno, vratio lično naoružanje – automatske puške. Dok su okrivljeni bili u kafani ja sam navratio dva-tri puta. Oni su se sasvim fino ponašali. Popili su malo više. Kod njih nisam ništa neuobičajeno primijetio, čak su se i šalili. Znam da je sve što su okrivljeni te večeri u toj kafani, kada su se vratili od Plužina i Nikšića, jeli i pili, platio Janjić”⁸².

O ubistvu porodice Klapuh piše i Šeki Radončić, detaljno pojašnjavajući svireposti koje su počinjene nad nesretnom porodicom, ali i borbu koju je jedini preživjeli Hasanov potomak - Ferid vodio godinama, koji je izjavio: „Pokrenuo sam postupak preko Komisije za traženje nestalih BiH da se posmrtni ostaci mojih najbližih ekshumiraju i prebace u Bosnu. Želim da se sve to zvanično uradi i zvanično zabilježi”.⁸³ I pored Feridovih nastojanja, posmrtni ostaci porodice Klapuh se i dalje nalaze na teritoriji Crne Gore, na prostoru opštine Nikšić.

---

80 Hasan Klapuh je u jednom periodu prije izbijanja rata obavljao funkciju potpredsjednika opštine Foča.

81 Protiv zaborava, str. 58-59.

82 Isto, str. 60-61.

83 Kobna Sloboda: Deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore, str. 131.

➤ Privremeno groblje u Nikšiću na kojem je sahranjena porodica Klapuh⁸⁴

I pored toga što je konačna presuda u ovom slučaju donešena prije skoro trideset godina, nijedan od spomenute četvorice osuđenih na po 20 godina zatvora nije odgovarao za počinjeni zločin. Dvojica počinilaca, i to Zoran Vuković i Radomir Kovač osuđeni su za zločine počinjeni na teritoriji opštine Foča u okviru predmeta „FOČA” (IT-96-23 i 23/1). Kovač je kao jedan od zamjenika komandanta vojne policije VRS-a i vođa paravojnih snaga u gradu Foči osuđen na kaznu od 20 godina zatvora za porobljavanje (zločin protiv čovječnosti), silovanje (zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja) i povrede ličnog dostojanstva (kršenje zakona i običaja ratovanja). Vuković, koji je takođe bio jedan od zamjenika komandanta vojne policije VRS-a i pripadnik paravojnih snaga u gradu Foči osuđen je za mučenje i silovanje (zločini protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja) na kaznu od 12 godina. Obojica su prebačeni na izdržavanje kazne u Norvešku, ali je Vukoviću marta 2008. godine odobreno prijevremeno puštanje na slobodu, dok je Kovaču prijevremeno puštanje na odobreno 2013. godine.⁸⁵

Janjić je osim što je počinio zločin nad porodicom Klapuh bio, takođe, obuhvaćen optužnicom u spomenutom predmetu „FOČA”, kao jedan od zamjenika komandira vojne policije i vođa paravojske u Foči.⁸⁶ Međutim, isto kao što nije odgovarao za zločine nad porodicom Klapuh, Janjiću nije suđeno ni pred MKSJ-om, jer je oktobra 2000. godine prilikom akcije hapšenja koju su nad njim sprovodili pripadnici

---

⁸⁴ Preuzeto sa: <https://www.monitor.co.me/rtve-ratnog-zloina-rtve-i-poslije-smrti/>

⁸⁵ Podaci o predmetu „FOČA” (IT-96-23 i 23/1) Kunarac, Kovač i Vuković. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/kunarac/cis/bcs/cis_kunarac_et_al_bcs.pdf. Pristupljeno: 02.05.2024.

⁸⁶ Predmet Janković i drugi (IT-96-23/2) - optužnica. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/kunarac/ind/bcs/foca-ii960626b.htm?fbclid=IwAR24_OtUR4shcOvByg1-d-ERR97NUgiVBFWO-iUPe2_aiQhgHj1CChxZc6U. Pristupljeno: 03.05.2024.

SFOR-a u Foči izvršio samoubistvo aktivirajući dvije ručne granate, pritom ubivši i dva pripadnika SFOR-a.

O sudbini Zorana Simovića, koji se decenijama nalazio u bjekstvu se najmanje zna. Na osnovu informacije koju je Radio Slobodna Evropa dobio od strane Osnovnog suda u Foči, Simović je preminuo 2020. godine, dok su Vuković i Kovač slobodno boravili u tom gradu i pored toga što ih država Crna Gora potražuje za zločin počinjen 1992. godine. Prilika da se pravda makar djelimično zadovolji je ispuštena 2015. godine, kada je Vuković uhapšen od strane srpske policije na graničnom prelazu Kotroman. Međutim, nakon što je proveo godinu dana u pritvoru, Vuković je pušten na slobodu i pored ugovora koji postoji između Srbije i Crne Gore o izručenju.⁸⁷

Zločin u Štrpcima

Zločin u Štrpcima, i pored toga što se nije dogodio na teritoriji Crne Gore, izuzetno je značajan. Od 20 ljudi stradalih u ovom zločinu najmanje osam bilo je iz Crne Gore. Ubijeni su Esad Kapetanović, Ilijaz Ličina, Fehim Bakija, Šećo Softić, Rifat Husović, Halil Zupčević, Senad Đečević, Jusuf Rastoder, Ismet Babačić, Tomo Buzov, Adem Alomerović, Muhedin Hanić, Safet Preljević, Džafer Topuzović, Rasim Ćorić, Fikret Memović, Fevzija Zeković, Nijazim Kajević, Zvezdan Zuličić i jedno nepoznato lice.

Od dvadeset otetih i ubijenih lica, do danas su pronađena tijela četiri osobe: Halila Zupčevića, Rasima Ćorića, Jusufa Rastodera i Ilijaza Ličine. Svi oni su pronađeni na obali jezera Perućac više od 15 godina nakon što je zločin počinjen. Za tijelima ostalih ubijenih se i dalje traga.⁸⁸

Ovim detaljno planiranim i izvršenim zločinom komandovao je Milan Lukić⁸⁹, predvodnik paravojne jedinice u Višegradu, poznate pod nazivom Osvetnici, kojem je, ispostaviće se, ovo bio samo jedan u nizu ratnih zločina koje je počinio na ovom području za vrijeme trajanja rata. Na osnovu presude pred MKSJ-om, koja je donijeta u predmetu „Višegrad” (IT-98-32/1), Lukić je osuđen na kaznu doživotnog zakona zbog terora koji je sproveo nad muslimanskim stanovništvom u Višegradu tokom sukoba u periodu 1992 – 1995. U presudi je navedeno da je Lukić osuđen za progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, ubistvo, nehumana djela i istrebljenje, kao zločini protiv čovječnosti, ali i za ubistvo i okrutno postupanje, čime je prekršio zakone i običaje ratovanja.⁹⁰

---

87 Miloš Rudović i Natalija Jovanović, „*Slučaj Klapuh: Kako je Ministarstvo Pravde Srbije 'zaboravilo' da izruči ratnog zločinca Crnoj Gori*”, Radio Slobodna Evropa, Mart 2024. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-slucaj-klapuh-ratni-zlocini/32861446.html>. Pristupljeno: 03.05.2024.

88 *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015)*, str. 8.

89 Lukić je 1994. godine uhapšen u Beogradu 1994. godine kao osumnjičeni za izvršenje krivičnog djela protivpravnog lišavanja slobode lica iz voza. Međutim, sud je zaključio da iskazi svjedoka nijesu bili dovoljni da se potvrde zahtjevi za sprovođenje istrage pa je Lukić transportovan u Republiku Srpsku.

90 Podaci o predmetu „Višegrad” (IT-98-32/1) Milan Lukić i Sredoje Lukić. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/milan_lukic_sredoje_lukic/cis/bcs/cis_lukic_lukic_bcs.pdf. Pristupljeno: 04.05.2024.

Nakon što je od strane jednog od njih legitimisan, Ičegić je obaviješten da se u vozu koji dolazi nalazi određen broj dezertera i švercera i da se voz mora zaustaviti. Na njegovu konstataciju da mora obavijestiti starješine, vojnik koji ga je legitimisao mu je samo dobio: „Ti si moj ako voz prođe“.

Šta se dogodilo prije same otmice, u svom svjedočenju pred Višim sudom u Bijelom Polju opisao je Slobodan Ičegić, koji je kobnog dana bio otpravnik vozova u stanici Štrpci. Ičegić je tog dana bio sam u stanici, kada su u njegovu kancelariju, nakon 15h, ušli dobro naoružani muškarci, od kojih po njegovoj procjeni niko nije imao više od 30 godina, u vojnim i maskirnim uniformama, bez obilježja. Nakon što je od strane jednog od njih legitimisan, Ičegić je obaviješten da se u vozu koji dolazi nalazi određen broj dezertera i švercera i da se voz mora zaustaviti. Na njegovu konstataciju da mora obavijestiti starješine, vojnik koji ga je legitimisao mu je samo dobio: „Ti si moj ako voz prođe“. Potom je opisao kako je tekla otmica: „Odmah nakon zaustavljanja, ja sam vidio da ta vojska izvodi putnike iz voza i da ih odvođe u pravcu pomoćne zgrade, tj. zgrade za održavanje pruge. Neki putnici su išli bez opiranja, a neki su se opirali... Među tim putnicima sam prepoznao svog kolegu Fikreta Memovića, koji je radio sa mnom jedno vrijeme u Priboju i bili smo nerazdvojni. Sa njim sam bio u dobrim odnosima, pa mi je on pomogao da upišem dijete u saobraćajnu školu. Fikret me vidio kroz staklo i pozvao me. Ja sam shvatio da je njegov poziv bio upućen meni, da mu pružim pomoć da ga ne odvedu. Ja sam tada pokušao da izađem iz prostorije stanice, ali mi to nijesu dozvolili vojnici koji su se tada nalazili u prostoriji. Pošto sam insistirao da ne odvedu Fikreta, oni su mi kazali da će i mene odvesti. Tada sam odgurnut u kancelariju i Fikreta više nijesam vidio... Kasnije sam među putnicima, koji su odvedeni, prepoznao i Šeča Softića, koga sam od ranije znao, jer je radio u „Žegrap“ kao poslovođa. Po mom mišljenju, tada je iz voza odvedeno oko dvadesetak putnika. Među putnicima sam zapazio i jednog crnca, odnosno više je ličio na meleza, na Egipćanina. Bio je krupan, i nosio je sako preko ruke i torbu. Ne sjećam se da li su ostali putnici nosili šta u rukama. Kada sam u tom trenutku pogledao u pravcu voza vidio sam da nema putnika na prozoru i nastupila je mukla tišina...“⁹¹

Ičegić je u svom iskazu naglasio da su njegove kolege i on više puta insistirali da se stanica u Štrpcima bolje obezbijedi, jer se u njoj se nalazio samo jedan radnik u smjeni, na lokaciji koja je bila prilično pusta, a i da je zbog pucnjave koja se mogla čuti u okolnim mjestima često morao iz straha napuštati svoje radno mjesto i skrivati se u mraku. Na ove apele Ičegića i njegovih kolega, nažalost, pretpostavljeni nijesu reagovali.

⁹¹ Protiv zaborava, str. 80-81.

Spomen obilježje žrtvama otmice u Prijepolju⁹²

Nebojša Ranisavljević, koji je pred Višim sudom u Bijelom Polju osuđen zbog učešća u otmici i likvidaciji 19 građana SR Jugoslavije, detaljno je opisao šta se tog dana dešavalo. Kako je navedeno u presudi, detalji koje je Ranisavljević predočio bili su u potpunosti nepoznati policiji, tužiocu, sudiji, ali i bilo kome drugom. Samim tim se na osnovu njegovog svjedočenja mogla napraviti rekonstrukcija događaja od tog dana. Osim što je predočio kako je postao dio Lukićeve jedinice, opisao je i na koji način je zločin izvršen. Prema Ranisavljevićevim navodima, cijelom operacijom su upravljali Milan Lukić i Boban Inđić. Kada su došli u stanicu Štrpci, Ranisavljević i ostali su podijeljeni u manje grupe sa jasnim zadacima. Ranisavljević je istakao da niko od njih nije ni pokušavao sakriti lice. Nakon zaustavljanja voza, krenuli su sa legitimisanjem i izvođenjem isključivo muških lica.

„...Čitav ovaj događaj trajao je, od momenta kada je stigao voz do momenta kada je voz izašao iz stanice, 10 – 15 minuta. Sva lica koja su izvedena iz voza smeštena su na karoseriji kamiona do kabine. Naređeno im je da se što više zbiju, pa su čak sjedeli jedni drugima u krilu... Po mojoj proceni ukupno smo u ovo teretno vozilo smjestili 19 lica, koja smo izveli iz voza...”⁹³, naveo je Ranisavljević.

Nakon toga, uputili su se ka Višegradu i stigli u jedno od lokalnih sela, gdje su oteți civili fizički i psihički maltretirani, a potom su im oduzete sve dragocjenosti. Odatle su produžili ka drugom selu,

⁹² Foto Anadolija, preuzeto sa: <https://n1info.ba/regija/a83994-godisnjica-otmice-u-strpcima/>

⁹³ *Otmica u Štrpcima - Analiza suđenja za ratni zločin: Činjenice, pravna pitanja i političke implikacije*, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2003, str. 67. Dostupno na: <https://www.hlc-rdc.org/images/stories/publikacije/Strpci.pdf>. Pristupljeno: 05.05.2024.

gdje je došlo do likvidacija. Ranisavljević u svom iskazu dalje navodi: „Vozilo je zaustavljeno u jednom selu, gdje su sve kuće bile spaljene, primetio sam 4 – 5 spaljenih kuća. Kamion je zaustavljen na oko 5 – 6 metara od jedne spaljene kuće u čijem prizemlju se nalazi garaža... Milan je naredio, odnosno dao nam raspored za obezbeđenje, kazao nam je da ukoliko neko pokuša od tih lica, koja smo zarobili, da beži, da pucamo i ubijamo... Ta lica koja smo zarobili iskakala su iz kamiona u grupama od 5 – 6. Ta lica su prihvatili Milan Lukić i Boban Indić... nakon toga ja sam čuo prvo komandu... 'lezi dole'. Nakon te komande čuo sam prigušene pucnje... Čuo sam pucanj sa lijeve strane, okrenuo sam se i vidio jedno lice da bježi. Odmah sam skinuo pušku sa ramena i pucao u to lice, pa je to lice odmah palo, pošto je palo čuo sam kada je kazalo „jao, majko moja“. U tom trenutku Milan je izašao iz garaže i sa povišenim tonom pitao ko je to pucao... Milanu sam odgovorio da sam ja pucao i pokazao mu na to lice, vidio sam da mu je Milan prišao i bajonetom ga preklao, zatim je Milan rekao „tako se to radi“... Milan i Boban su uveli preostala zarobljena lica u garažu, nakon kraćeg vremena čuli su se prigušeni pucnji, zatim su Milan i Boban izašli, naredili da uđemo u vozilo... Milan je izvadio novac i satove od zarobljenih lica, podijelio svima po 100 DM, a ko nije imao sat dobio je i sat...”⁹⁴

Jedan od svjedoka ovog zločina, Zoran Milikić, u svom iskazu pred Višim sudom u Bijelom Polju izjavio je da je 27. februara 1993. godine, nakon što se ukrcao u voz pod brojem 671 u Požegi, dijelio kupe sa Senadom Đečevićem, srednjoškolicem iz Bara, kojega je poznavao od ranije. „Kada smo došli u stanicu u Štrpcima ja sam pored voza na platou željezničke stanice vidio više vojnih lica sa oružjem. Odmah nakon zaustavljanja voza, iz prvog vagona izveden je jedan čovjek srednjih godina, prosijed, u crvenom džemperu i bijeloj košulji. Pored tog lica nalazio se jedan vojnik i oni su išli u pravcu željezničke stanice... Odmah nakon toga, u naš kupe je ušao jedan mlađi čovjek starosti oko 30 godina, srednjeg rasta, u maskirnoj uniformi sa beretkom na glavi. Nisam primijetio neka obilježja na njegovoj uniformi. Kod sebe je imao automatsku pušku... On je odgovorio da se preziva Đečević. Vojna lica su tražila da on kaže svoje ime, pa im je odgovorio da mu je ime Senad. Nakon toga vojna lica su naredila Senadu da izađe iz kupea. Senad se tome nije protivio. Ja sam tada reagovao i kazao: „Pustite dijete, šta je dijete krivo?“, jer sam shvatio da Senada odvođe zato što je Musliman. Oni su mi tad odgovorili: „Ko te šta pita, hoćeš li metak?“. Nakon toga ja više nijesam postavljao pitanja...”⁹⁵, navodi Milikić u iskazu.

Radenko Grujičić, koji je, takođe, dao iskaz pred Višim sudom u Bijelom Polju, bio je kondukter tog dana u vozu i opisao je na koji način je došlo do otmice. Grujičić je naglasio da voz na ovoj liniji nikada nije stajao u stanici Štrpci, pa mu je obaveza bila da izađe i provjeri šta se događa: „Kada sam izašao iz vagona primijetio sam da se skoro kod svakog vagona, i sa jedne i sa druge strane, nalazi po jedan vojnik. Odmah mi je prišao najbliži vojnik, nazvao sam dobar dan, a on mi je odgovorio: „Bog ti pomogo junače“. Taj isti vojnik mi je odmah prislonio cijev heklera na grudi i tražio mi je ličnu kartu. Dao sam mu je. Dok mi je gledao ličnu kartu pitao me je koju slavu slavim. Bio sam se toliko prepao da se nijesam sjetio svoje slave nego sam kazao „Božić“. Nakon toga taj vojnik mi je vratio ličnu kartu i naredio da uđem u voz...”, naveo je on u svjedočenju. Grujičić je naveo i da od straha više nije izlazio iz službenog kupea, ali je nakon 20 minuta kada je voz konačno krenuo primijetio

---

⁹⁴ Isto, str. 70-71.

⁹⁵ Protiv zaborava, str. 66-67.

oko 20 vojnika u maskirnim uniformama pokraj vojnog vozila. Grujičić je primijetio i da su vojnici bili naoružani heklerima, ali nije vidio trenutak kada su putnici oteći, već je o tome obaviješten od strane supruge jednog od otećih putnika.⁹⁶

Na glavnom pretresu pred Višim sudom u Bijelom Polju, Ranisavljević je potvrdio da je među otećim putnicima bio i jedan crnac,⁹⁷ što je potvrdilo još nekoliko očevidaca, uključujući i otpravnika lćegića.

Ranisavljević je presudom Višeg suda u Bijelom Polju osuđen na kaznu od 15 godina, jer je izvršio krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva i: „...dobrovoljno pristao da bude član naoružane grupe i da se stavi pod komandu Milana Lukića iz Višegrada...”, ali i da bespogovorno izvrši sve zadatke koji su mu dati, a koji su uključivali zaustavljanje i odvođenje iz voza lica muslimanske i hrvatske nacionalnosti, i pored toga što je kao bivši vojnik JNA bio upoznat da ovo predstavlja tešku povredu međunarodnog prava. Osim toga, Ranisavljević: „...u selu Mušići stražari i pazi da ne bi pobjegao neko od nasilno odvedenih lica iz voza. Kada je jedno lice pokušalo da pobjegne odmah je u to lice pucao i tako spriječio njegovo bjekstvo. To lice je pogođeno palo na zemlju, kojem je kasnije prišao Milan Lukić i zaklao bajonetom. Znači, da je on kao pripadnik naoružane grupe pod komandom Milana Lukića iz Višegrada, učestvovao u odvođenju iz voza civilnih lica a zatim i u ubijanju tih nedužnih civilnih lica. Na osnovu svega izloženog proizlazi da je optuženi bio svjestan svih bitnih elemenata ovog krivičnog djela i htio je njegovo izvršenje, tako da je ovo krivično djelo izvršio sa direktnim umišljajem...”⁹⁸

I za zločin u stanici Štrpci je pred crnogorskim pravosuđem vođen niz predmeta za naknadu oštete srođnicima otećih i ubijenih, na osnovu tužbi koje su podnijete protiv države i to na osnovu odgovornosti državnih organa za zaštitu građana. Naime, voz na liniji Beograd - Bar bio je praćen od strane policijske patrole, koja nije reagovala kada je došlo do otmica. Istraživanje Akcije za ljudska prava ukazuje da su dosuđeni iznosi bili neujednačeni, pa je tako u različitim predmetima majkama za smrt djeteta dosuđeno 15.000, odnosno 20.000 €. Isto tako, braći i sestrama je ta nadoknada varirala od 12.000 do 15.000 €. Ono što se u istraživanju, takođe, zaključeno jeste da su ovi iznosi bili znatno viši nego iznosi koji su porodicama žrtava dodijeljeni u Srbiji.⁹⁹

Značajan pomak, kada je ovaj zločin u pitanju, dogodio se krajem 2014. godine kada je u zajedničkoj akciji policije BiH i Srbije došlo do hapšenja ukupno 15 lica, osumnjičenih za ovaj zločin. Pred sudom BiH je 2015. godine otpočelo suđenje protiv ukupno 10 lica, od kojih je jedno lice - Mićo Jovičić, pripadnik Višegradske brigade, priznalo krivicu. Jovičić je pravosnažno osuđen na pet godina, dok su u procesu koji su uslijedili Obrad i Novak Poluga, Petko Inđić, Radojica Ristić, Dragan Šekarić, Oliver Krsmanović i Miodrag Mitrašinić, pripadnici Višegradske brigade, osuđeni na po 13 godina

---

96 Isto.

97 Ranisavljević je naveo da je ovo lice govorilo srpski jezik i da su to lice najmanje tukli od svih, ali i da je bezuspješno pokušavao da od Lukića otkupi svoju slobodu.

98 *Otmica u Štrpcima - Analiza suđenja za ratni zločin: Činjenice, pravna pitanja i političke implikacije*, str. 332-333.

99 *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, str. 26.

zatvora, a Boban Inđić, komandir Interventne čete Višegradske brigade, osuđen je na 15 godina zatvora. Postupak u odnosu na Vuka Ratkovića, još jednog od pripadnika Višegradske brigade je obustavljen 15. aprila 2021. godine zbog smrti optuženog.¹⁰⁰

U međuvremenu je i u Srbiji Tužilaštvo za ratne zločine podiglo 10. maja 2018. godine optužnicu protiv ukupno pet lica za zločin u Štrpcima. Za zločin u Štrpcima su optuženi pripadnici jedinice „Osvetnici” Gojko Lukić, Duško Vasiljević, Ljubiša Vasiljević i Dragana Đekić, kao i Jovan Lipovac, pripadnik 1. čete 1. bataljona Višegradske brigade VRS.¹⁰¹ Optuženi su prvostepenom presudom od 7. februara 2023. godine osuđeni zbog otmice putnika iz voza u mestu Štrpci 27. februara 1993. godine, te njihovog zlostavljanja, mučenja i ubistva, i to Gojko Lukić, Duško Vasiljević i Jovan Lipovac na po deset godina zatvora, a Dragana Đekić na pet godina zatvora, dok je optuženi Ljubiša Vasiljević preminuo tokom trajanja postupka. Međutim, odlukom Apelacionog suda, prvostepena presuda je ukinuta i predmet je vraćen na ponovno postupanje.¹⁰²

Slučaj Kaluđerski laz

Tokom NATO bombardovanja SR Jugoslavije, od 24. marta 1999. godine do 10. juna 1999. godine, sa prostora tada Autonomne pokrajine Kosova i Metohije na teritoriju Republike Crne Gore ušlo je između 80.000 i 100.000 izbjeglica. Većina njih je ušla u Crnu Goru preko šumovitih planinskih prevoja u opštini Rožaje i Plav. Prema navodima lokalnih zvaničnika, dnevno je u Crnu Goru, preko planinskih masiva koje odvajaju Crnu Goru i Kosovo, ulazilo i do 8.000 lica.

Tvrđnja da je Crna Gora zbrinula i toplo dočekala toliko veliki broj izbjeglica prema navodima nekad republičke, danas državne vlasti Crne Gore, ali i međunarodne zajednice odigrala je presudnu ulogu u osiguravanju ugleda Crne Gore u ratu na Kosovu. Međutim, ovako mukotrпно izgrađen ugled ugrozili su neki događaji na samoj granici.

Kao odgovor na početak ratnih dejstava, na pograničnom području opštine Rožaje raspoređene su jedinice Podgoričkog korpusa Vojske Jugoslavije. Postoji pretpostavka da su se okršaji između Vojske Jugoslavije i pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) u graničnom pojasu Crne Gore i Kosova odigrali još tokom 1998. godine, da bi se intenzivirali početkom NATO intervencije.

---

100 *Zločini u Sandžaku devedestih godina*, Fond za humanitarno pravo. Dostupno na: <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/zlocini-u-sanzaku-devedesetih-godina/>. Pristupljeno: 07.05.2024.

101 Transkript audio zapisa sa glavnog pretresa održanog dana 04. marta 2019. godine u predmetu K.Po2 br.4/2017. Dostupno na: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/09/02-04.03.2019..pdf>. Pristupljeno: 20.05.2024.

102 Sud u Beogradu poništio prvostepenu presudu za zločin u Štrpcima, Radio Slobodna Evropa, decembra 2023. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/zlocin-strpci-sud-presuda-ukinuta/32727362.html>. Pristupljeno: 20.05.2024.

U takvim uslovima kolone izbjeglica su po nepristupačnom i šumovitom terenu, često planinskim stazama, ulazile u Crnu Goru. Ostaje još dosta nejasnoća što se dešavalo tokom marta, aprila i maja 1999. godine. Zna se da je većina izbjeglica sigurno ušla u Crnu Goru, ali da je u nekoliko slučajeva Vojska Jugoslavije pucala na kolone izbjeglica u zoni odgovornosti Podgoričkog korpusa i da je ta aktivnost kao posljedicu imala više mrtvih tokom dužeg vremenskog perioda na širem graničnom području opštine Rožaje.¹⁰³

Vrhovno državno tužilaštvo je u optužnici, podignutoj 30. jula 2008. godine, navelo da je prilikom jednog takvog događaja, 18. aprila 1999. godine, ubijeno šest a ranjeno pet lica, a da je u drugim slučajevima koji su se odigrali od 18. aprila do 21. maja 1999. godine na više lokacija ubijeno još 11 lica. Sve žrtve su bile albanske nacionalnosti, a među njima je bilo i maloljetnih lica, žena i starijih osoba. Tužilaštvo je ovo kvalifikovalo kao ratni zločin i za isti optužilo osam lica. Cijeli slučaj će biti nazvan po selu Kaluđerski laz, gdje se odigrao i najtragičniji događaj 18. aprila 1999. godine, iako svi zločini, pa ni tog dana, nijesu počinjeni na toj lokaciji.

Optužnica protiv Predraga Strugara, komandanta Prvog bataljona Treće lake pješadijske brigade Podgoričkog korpusa i njemu podređenih vojnika podignuta je 1. avgusta 2008. godine, a optuženi su da su 18. aprila 1999. godine u Kaluđerskom laz u prekršili pravila međunarodnog prava i nečovječno postupili prema civilnom stanovništvu albanske nacionalnosti, koji su bježali od tamošnjih sukoba.¹⁰⁴

Opsežno svjedočenje o događajima tog 18. aprila 1999. godine pred Višim sudom u Bijelom Polju dao je Brahim Ljaljić, žitelj Kaluđerskog laza, koji je svakodnevno tih aprilskih dana sretao vojnike na putu do posla u Rožaje. Osim toga, Ljaljić navodi da su tih dana kolone izbjeglica sa Kosova nesmetano prolazile tim područjem i da nije bilo nikakvih problema. Međutim, 18. april bio je drugačiji jer je iz sopstvene kuće začuo pucnje, koji su dolazili sa obližnjeg mosta. Ljaljić je jasno vidio da je ubijeno petoro ljudi, među kojima je bila jedna žena, a ranjeno dvoje, uključujući i njegovog sina, koji je preživio i kasnije je zbrinut u bolnici.

U dijelu koji se ticao ubistva civila, Ljaljić je izjavio: *„...Jedan od ovih koji su poginuli je pao u vodu, a ostalih četvoro jedan blizu drugog. Poginuli su pored samog mosta na Crnji. Bila je dnevna vidljivost i pravac je bio potpuno pregledan. Vidio sam sve ovo kao na dlanu, jer je imalo još oko sat do sat i po do noći. Dakle, ja sam sve gledao sa prozora okrenutog u tom pravcu. Kada je počela pucnjava, vrijeme je bilo bez padavina i vidljivost dobra. Nešto kasnije, nakon što je prestala pucnjava, počeo je padati snijeg i pao je oko 20 cm, a već sutradan je ponovo okopnio. Upravo se sjećam kako je snijeg pokrio tijela poginulih, a crvenio se od krvi...”*¹⁰⁵

Hadži Ahmeti, iz sela pokraj Peći, sa svojom porodicom se kretao se u grupi od oko pedesetak ljudi kada su tog 18. aprila zastali na mostu koji je u svom svjedočenju pomenuo i Ljaljić. Ahmeti je kada je otpočela

---

103 *Proces suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori - Slučaj „Kaludžerski laz“*, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2019, str. 6. Dostupno na: <https://media.cgo-cce.org/2019/11/Kaludžerski-laz-publikacija.pdf>

104 *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015)*, str. 36.

105 *Protiv zaborava*, str. 113-114.

pucnjava pogođen u leđa. Pucnjava je trajala dugo i kada je konačno prestala, primijetio je oko sebe puno ranjenih i poginulih. Na pitanje da li je vojska pokušala da im da neko upozorenje, Ahmeti je pred sudom u Bijelom Polju izjavio: „...*Nikakav uzvik, pa ni uzvik „stoj“ ja nijesam čuo prije početka paljbe. Čak nijesam ni pucnje čuo dok nijesam pao. Tu se nalazi ovaj potok koji je jako šuštao...*” Te noći je pokušao sa ostalim preživjelima da se skloni u neku od kuća, ali mnogi od mještana, iz straha za sopstvene živote, rekli su da ih ne mogu primiti. Na kraju su se uspjeli smjestiti u jednu od kuća gdje se nalazilo između 20 i 30 ljudi. Ahmeti je potom smješten u bolnicu u Berane, gdje je ispitivan od strane policije, da bi se na kraju vratio krajem juna u Peć.¹⁰⁶

Šemso Dedeić, koji je aprila 1999. godine obavljao dužnost načelnika Odjeljenja bezbjednosti (OB) u Rožajama, rasporedio je 18. aprila grupu policajaca u selima oko Rožaja, uključujući Kaluđerski laz, jer je primijetio sve veće vojno prisustvo. Policajci su ga obavijestili, putem radio veze, da je u Kaluđerskom laz došlo do velike pucnjave i da ima puno poginulih. Dedeić je na osnovu ličnih saznanja i obavještenja pripadnika policije sa terena načinio spisak ljudi koji su poginuli na području opštine Rožaje u ovom periodu. Tako, shodno bilješkama koje je načinio, Dedeić navodi da su u mjestu Pas Hajle, 18. aprila, poginuli Sokolj Ljajić i Tona Husaj, dok su u Kaluđerskom laz poginuli Miljazim Peljaj, Redžep Brahimaj, Šerif Brahimaj, Nemka Brahimaj, rođena Demić, Labinot Kastrati, Ramiz Brahimaj. On dalje tvrdi da su Selim Kelmendi i Afrim Djuraj ubijeni od strane združene vojno-policijske jedinice, koja je došla iz pravca Peći 18. aprila 1999. godine, pravcem sela Gornji Bukelj, dok su u Giljevom polju u maju te godine stradali Faruk Murati i Arif Arifaj. Dedeić još navodi da su 21. maja 1999. godine u Balotićima, prethodno masakrirani, a zatim i spaljena tijela braće Mehmeda, Hetema i Ajeta Redžaja. Redžaj Musa i Ramčaj Sadik su ubijeni nakon što su mučeni. Za vrijeme, ali i nakon ovih dešavanja, policija nije mogla da priđe da izvrši uviđaj, jer kako je naveo rizikovali bi sukob sa vojskom. Dedeić je naglasio i da izbjeglice koje su dolazile iz pravca Kosova, prema njegovim saznanjima, nijesu bile naoružane.¹⁰⁷

Odlukom Apelacionog suda, potvrđene su odluke Višeg suda u Bijelom Polju, kojom se optuženi Predrag Strugar, Momčilo Barjaktarović, Petar Labudović, Aco Knežević, Branislav Radnić, Boro Novaković, Miro Bojović i Radomir Đurašković oslobađaju optužbi da su izvršili krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva.¹⁰⁸

U presudi Apelacionog suda stoji da ne postoje dokazi koji jasno utvrđuju da su optuženi počinili zločin, jer na lokaciji Kaluđerski laz, kako se navodi: „...*na mjestu događaja nalazilo ne manje od 30 vojnika, i da nema ni jednog dokaza koji bi upućivao na zaključak da su baš optuženi ti koji su ispalili projektele kojima su lišena života i povrijeđena lica...*”. Takođe, sud navodi da je ostalo nejasno zašto je optužba za zločin teretila baš optužene, kada su sa istom dokaznom snagom i vjerovatnoćom mogla biti optužena i preostala lica iz tog voda ili neko od njih. Konačno, sud nije utvrdio da je Strugar naredio da ovaj vod vojnika otvori rafalnu paljbu na nenaoružane civile, niti da su ostali optuženi postupili po istoj.¹⁰⁹

---

106 Isto.

107 Isto, str. 138-148.

108 Slučaj „Kaluđerski laz,” str. 188.

109 Isto, str. 196-197.

➤ Sa obilježavanja 25 godina od ratnog zločina u Kaluđerskom laz, u organizaciji Haxhi Lajci i advokata Velije Murića¹¹⁰

I u predmetu Kaluđerski laz pokrenut je niz predmeta za naknadu štete oštećenim o njihovim porodicama, u kojima je Vojska SRJ označena kao izvršilac zločina, dok je MUP RCG bio odgovoran za zaštitu civila i njihovih dobara. Međutim, zbog zastarjelosti predmeta, odbijenih tužbi i raznih pravnih propusta naknada štete žrtvama pred crnogorskim sudstvom je izostala. Izuzetak čini presuda po kojoj je ranjenom Hadži Ahmetiju, pravosnažno dosuđen iznos od 12.000 €.¹¹¹

Kaluđerski laz je još jedan slučaj koji opterećuje ne samo lokalnu zajednicu i regionalne odnose, već i sjećanje na značajne trenutke kada je Crna Gora primila ogroman broj izbjeglica. Samim tim, okolnosti pod kojima je nastupila smrt izbjeglica koji su tražili spas u Crnoj Gori moraju biti do kraja rasvijetljene, a sjećanje na sami događaj, sačuvano.

Kaluđerski laz je još jedan slučaj koji opterećuje ne samo lokalnu zajednicu i regionalne odnose, već i sjećanje na značajne trenutke kada je Crna Gora primila ogroman broj izbjeglica.

¹¹⁰ Foto: Centar za građansko obrazovanje (CGO)

¹¹¹ *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, str. 27-28.

Slučaj Zmajević

Nakon više od decenije napetih međuetničkih odnosa, nasilje na Kosovu je buknuo 1998. godine, nakon što je OVK ušla u otvoren sukob sa srpskim vlastima. Beograd je reagovao tako što je poslao policijska i vojna pojačanja da uguše pobunu.

MKSJ navodi da su pripadnici policije i vojske masovno uzimale civile za mete, granatirajući sela i primoravajući kosovske Albance na bjekstvo. Nakon što je tokom mirovnih pregovora u Rambujeu početkom 1999. godine pokušaj postizanja sporazuma o rešavanju krize uz međunarodno posredovanje propao, NATO je započeo 78-dnevnu kampanju vazdušnih napada na ciljeve na Kosovu i u Srbiji i Crnoj Gori.¹¹² Među pripadnicima vojnih i policijskih snaga, nalazili su se i građani/ke Crne Gore.

Predmet protiv Vlada Zmajevića, rezerviste u Vojsci Jugoslavije formiran je od strane SDT-a za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva koji je počinjen na teritoriji Kosova. Zmajević je optužen je da je prilikom povratka sa karaule, 30. marta 1999. godine, lišio života prvo Imera Kadriu u selu Dunav, a onda u selu Žegra (oba u opštini Gnjilane) i Ćazima Hazirija, Mijazima Idrizija i Ćamilu Haziri, koji su bili civili albanske nacionalnosti. U prvobitnoj optužnici, Zmajević je optužen za ubistvo sedam civila, ali je naknadno taj broj smanjen na ova četiri. SPO je, po nalogu specijalnog tužioca, lišio slobode Vlada Zmajevića, nakon čega je otpočelo suđenje.¹¹³

Zanimljivo je da se o zločinima za koje se veže Zmajević govorilo i pred MKSJ-om znatno prije nego je SDT u Crnoj Gori formirao predmet protiv njega, i to konkretno u predmetu Šainović i drugi (IT-05-87).¹¹⁴ Naime, branioci dvojice optuženih u ovom predmetu, i to Nebojše Pavkovića, komandanta Treće armije VJ i Sretena Lukića, načelnika MUP-a Republike Srbije za Kosovo i Metohiju su tvrdili da je Zmajević djelovao na svoju ruku, i da su upravo Pavković, po jednoj verziji, a Lukić po drugoj verziji priče najzaslužniji što je Zmajević procesuiran znatno ranije pred vojnim sudom u Jugoslaviji i osuđen na 20 godina robije.¹¹⁵ Međutim, u presudi Višeg suda u Podgorici se nigdje ne navodi da je Zmajević osuđen za ove zločine prije nego što je protiv njega podignuta optužnica februara 2017. godine.

Jedan od svjedoka u predmetu protiv Zmajevića bio je Damir Nović, koji je kao dobrovoljac tokom sukoba na Kosovu upoznao Zmajevića. Prema iskazu koji je Nović dao pred sudom u Beogradu, on je bio u automobilu s optuženim kada je ovaj naredio mladiću pored kojeg su prolazili da se zaustavi, a zatim krenuo da ga juri. Zmajević se potom uputio ka jednoj kući gdje je bez oklijevanja ubio dva muškarca¹¹⁶, uz

---

112 Više na: <https://www.icty.org/bcs/o-mksj/sta-je-bivsa-jugoslavija/sukobi>

113 *Primjena Strategije za istraživanje ratnih zločina Državnog tužilaštva Crne Gore (2015-2021)*, str. 20-21.

114 Podaci o predmetu Šainović i drugi (IT-05-87). Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/cis/bcs/cis_sainovic_et_al_bcs.pdf. Pristupljeno: 15.05.2024.

115 Ko je zaslužan za ubice kosovskih Albanaca, SENSE - Centar za tranzicijsku pravdu, Hag, februara 2008. Dostupno na: <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=5347>. Pristupljeno: 16.05.2024.

116 Sud u Podgorici je utvrdio da su ova dva lica koje je Zmajević usmrtio bili Ćazim Haziri i Miljazim Idrizi.

riječi: „Oćeš da te ubijem”. Potom je ušao u kuću gdje je tražeći mladića koji je bježao nasrnuo na žensku osobu koja se tu nalazila. Nović je pokušao da ga odvraća uz riječi: „Zmajeviću, šta radiš, idemo odavde,“ na koje je ovaj uzvratilo sa: „evo sad ću, samo da ubijem babu”. Nakon što je rekao: „Izađi da je ubijem”, iz automatske puške pucao je u ženu.¹¹⁷ I nakon počinjenog zločina, Zmajević je nastavio sa nasilničkim ponašanjem prema vojniku iz svoje jedinice, ali i na način što je pucao u stoku koja se nalazila u selu Žegra. Svjedok je saznao da je Zmajević ranije usmrtio i jednog čobanina, ali je naposljetku uhapšen od strane policije.¹¹⁸

Zmajević je u iskazu naveo da je ubio dvojicu muškaraca, koje je Nović naveo u svjedočenju, jer se plašio za svoj život, i pored toga što nije mogao vidjeti jesu li naoružani, dok je ženu ubio jer ga je pljuvala i psovala i pored toga što je bio u vojnoj uniformi, što je on smatrao ličnom uvredom. Takođe je naveo da je proces koji se protiv njega vodio montiran, i da je služio da se prikriju ubistva nad civilima koje je u selu Žegra počinila policija.¹¹⁹

O ubistvu pomenutog čobanina, čiji je ime bilo Imer Kadriu, svjedočio je još jedan dobrovoljac - Danijel Čolić, koji je opisao na koji način je ovaj zločin izvršen. Zmajević je, kako je naveo, natjerao vozača kamiona u kojem se Čolić nalazio da se uputi prema selu Žegra, ali je i naredio da se kamion zaustavi na jednom mjestu, na kome je pored puta zapazio čobanina starijih godina. Potom je, nakon što je izašao iz kamiona, Zmajević upitao čobanina ko je i gdje će, ali kada mu je čobanin odgovorio na albanskom jeziku, Zmajević je repetirao automatsku pušku i sa tri metka ga usmrtio. Na pitanje Čolića zašto ga je ubio, Zmajević je samo odgovorio: „Zato što je Šiptar”.¹²⁰ Tijelo nesrećnog Imer Kadriu pronašao je njegov sin Arment, koji je čuo pucnje i vidio kamion koji se kretao nedaleko od njihove kuće, a u kome se nalazio Zmajević.

 Fotografije stradalih - Miljazim Idrizi, Čazim Haziri i Čamila Haziri¹²¹

---

117 Zmajević je, kako je sud utvrdio, usmrtio 55-godišnju Čamilu Haziri, suprugu ubijenog Čazima

118 *Protiv zaborava*, str. 156-158.

119 *Isto*.

120 *Isto*.

121 Preuzeto sa: <https://2lonline.com/muhadin-haziri-rrefen-tmerrin-e-marsit-te-vitit-1999-qe-ndodhi-ne-zheger/>

Zmajević je pred Višim sudom u Podgorici osuđen 5. maja 2019. godine na kaznu od četrnaest godina zatvora, u koju mu je uračunato vrijeme lišenja slobode i ono koje je proveo u pritvoru počev od 4. avgusta 2016. godine. Shodno presudi, Zmajević je osuđen jer je kao pripadnik Vojske Jugoslavije dana 30. marta 1999. godine, na području sela Žegra i Dunav u opštini Gnjilane, AP Kosovo i Metohija, tokom oružanog sukoba između NATO snaga i pripadnika OVK s jedne strane, te SRJ s druge strane, prekršio pravila međunarodnog prava i počinio ubistva četiri civila albanske nacionalnosti *ne pokazujući ljudskost niti izbjegavajući diskriminaciju na osnovu nacionalnosti, vjere i uvjerenja*.¹²²

Branitelji Zmajevića su se žalili na presudu Višeg suda, tvrdeći da je nevažeća jer se zasniva na izjavama optuženog datim pred Istražnim sudijom Vojnog suda 1999. godine, u kojima je priznao ubistva tri albanska civila. Branitelji su tvrdili da su te izjave date u kontekstu imovinskih krivičnih djela, te da se ne mogu koristiti kao dokaz. Apelacioni sud je naveo da prekvalifikacija djela u kasnijoj fazi postupka ne isključuje korišćenje ranijih izjava, jer se radi o istim događajima, pa je odlukom Apelacionog suda od 18. novembra 2019. godine žalba odbijena kao neosnovana, a kazna zatvora od četrnaest godina potvrđena.¹²³

Na taj način, predmet protiv okrivljenog Zmajevića predstavlja jedan od rijetkih slučajeva na prostoru Crne Gore u kojem je za ratne zločine izrečena osuđujuća presuda. Ovaj predmet je značajan i za crnogorsko pravosuđe jer pokazuje da se ovakvi procesi mogu okončati kad postoji posvećen profesionalan rad tužilaštva i sudova, ali i naglašava važnost pravde i odgovornosti za počinjena djela.

---

122 Presuda Višeg suda u Podgorici u predmetu Ks. br. 2/2017.

123 Presuda Apelacionog suda u predmetu Kž-S 14/2019.

Preporuke za nastavnike/ce

Nastava tema koje se tiču recentne prošlosti se od strane nastavnika/ca uobičajno percipiraju kao kompleksne teme, koje je ujedno najteže i predavati. To potvrđuje i istraživanje koje je publikovano 2017. godine od strane EUROCLIO-a (Evropsko udruženje nastavnika istorije), koje je obuhvatilo nastavnike/ce sa područja zapadnog Balkana. Naime, to istraživanje, koje je rađeno kroz intervjuje sa nastavnicima/cama, upućuje na zaključak da je nastavnicima/cama iz Crne Gore (ali i u Srbiji i BiH) najteže predavati teme koje se vezuju za ratove 1990-ih. U istraživanju je zaključeno da kurikulumi u ovim zemljama sadrže ovu temu ali ne preporučuju bavljenje kontroverzama koje proističu iz nje.¹²⁴

S druge strane, veliki broj nastavnika/ca iz Crne Gore je u posljednjih desetak godina imao priliku da pohađa niz seminara, kako u zemlji, tako i u inostranstvu, što im je dalo priliku prošire svoja znanja i kompetencije. Ove edukacije su najčešće bile dio projekata i inicijativa u kojima je učestvovalo Udruženje profesora istorije Crne Gore (HIPMONT). Ipak, od samog starta bilo je jasno da i kod nastavnika/ca koji žele da se bave ovom temom postoji niz prepreka, koje će u nastavku biti navedene, a koje smo zajedno sa njima pokušavali prevazići.

Glavni izazov, koji je i danas prisutan, svodi se na činjenicu da se ova tema, koja je dominantno zastupljena na časovima istorije izučava u završnim razredima osnovne škole i gimnazije. Dodatno, shodno planu i programu, ove teme su zastupljene na kraju posljednjeg klasifikacionog ciklusa. I pored toga što ovdje postoji validan argument potencijalnog nedostatka vremena, nastavnici/e moraju biti svjesni činjenice da se u nizu reformi kroz koji je naš obrazovni sistem prošao u posljednjih nekoliko decenija konačno došlo do mogućnosti da se ove teme inkorporiraju na različite načine. Situacija u srednjim stručnim školama je još specifičnija, jer učenici izučavaju istoriju kao predmet tokom jedne školske godine, a planom i programom je predviđeno da se u toku iste obrade istorijski procesi od srednjeg vijeka do početka XXI vijeka.¹²⁵

Kako bismo jasnije dali preporuku ovdje, osvrnućemo se na jedan praktičan primjer iz ovog priručnika. Naime, jedan od predmeta koji je obrađen jeste slučaj vezan za deportaciju izbjeglica iz Crne Gore.

---

124 Maric, D., & Jovanovic, R. *Teachers On Teaching: How Practitioners See The Current State And Future Developments In History Education Across The Western Balkans (Rep.)*, EUROCLIO, Hague, The Netherlands 2017. Dostupno na: <https://euroclio.eu/wp-content/uploads/2018/10/ePact-MNE.pdf>. Pristupljeno: 05.05.2024.

125 *Predmetni program Istorija za I ili II razred stručne škole*, Zavod za školstvo, Podgorica 2017. Dostupno na: <https://www.gov.me/dokumenta/32540725-aaed-4b81-a9b4-75683e6efff0>. Pristupljeno: 19.05.2024.

Uz nadu da će nastavnicima/cama materijal ponuđen ovdje biti koristan da učenicima/cama objasne na koji način su i zbog čega izbjeglice iz BiH deportovane, prije više od trideset godina iz Crne Gore, treba razmisliti da li se u tematskom smislu može napraviti poveznica sa nekom drugom nastavnom jedinicom. Naravno, kao logičan primjer se mogu iskoristiti niz deportacija koje su se dogodile za vrijeme Drugog svjetskog rata, uz napomenu da nastavnik/ca ima autonomiju da odabere primjere koje smatra najrelevantnijim.

Isto tako, prisilne migracije koje su prethodile zločinima u Kaluđerskom laz u ubistvu porodice Klapuh mogu biti dio jedne zajedničke cjeline o vidovima i razlozima migracija, kao i njihovim posljedicama po društvo. Na isti način, prilikom obrade slučaja logora Morinj, nastavnici/e mogu napraviti paralelu sa postojanjem drugih logora u tom periodu na prostoru bivše Jugoslavije, ali i sa logorima u drugim istorijskim periodima.

Dakle, mogućnost i primjera ima više nego dovoljno, samo ih treba na pravi način upotrijebiti.

Naravno, ovim se nastavnicima/cama daje i generalna sugestija da pokušaju što je moguće više da se otklone od zastarjelog hronološkog pristupa izučavanju nastave Istorije i stvaranja tematskog koncepta, koji je učenicima značajno smisleniji i korisniji. Bojazan da će se na taj način izostaviti određeni dio kurikuluma je neosnovana, jer se ovim pristupom fokus stavlja na procese, a ne na puko memorisanje istorijskih podataka.

Druga, ništa manje značajna prepreka je povezana sa percepcijom „*drugih*” u nastavi istorije. Ovaj problem se generalno vezuje za nastavu istorije, ali naročito dolazi do izražaja kada govorimo o osjetljivim i kontroverznim istorijskim temama. Narativi koji se kreiraju, a koji su često zastupljeni i u udžbenicima dovode do stvaranja kolektivne viktimizacije i/ili kolektivne krivice, a nerijetko se određeni događaji suptilno prećutkuju ili samo faktografski pominju, bez kontekstualizacije.

Na kraju, nešto što je vidljivo kod svih nastavnika/ca jeste manjak formalnog obrazovanja kada su ratovi 1990-ih u pitanju. I pored toga što smo u toku našeg rada na ovim temama sreli jako puno nastavnika/ca koji imaju entuzijazam, želju i, što je možda najbitnije, profesionalnu potrebu da predaju ove teme, postojala je jedna zajednička prepreka - činjenica da niko od njih nije imao priliku da na studijama istorije izučava te ratove. To je kod njih izazvalo dozu nesigurnosti, jer se pojedini, s razlogom, nijesu osjećali dovoljno pripremljenima da adekvatno obrade nastavne jedinice povezane s ratovima 90-ih godina prošlog vijeka.

Svjesni ovih, ali i mnogih drugih nedostataka, dio nastavnika/ca istorije iz Crne Gore, ali i čitavog regiona, je još 2016. godine otpočeo sa intenzivnim radom koji kao ishod ima razvoj kvalitetnih nastavnih metoda za odgovorno podučavanje recentne prošlosti. Jedan od rezultata zajedničkog rada nastavnika/ca istorije iz regiona jesu i preporuke za odgovornog podučavanje ratova 90-ih, koje su nastale u okviru projekta „*Učenje istorije koja to još uvijek nije*”¹²⁶. U okviru ovih preporuka jasno se navodi da ciljevi podučavanja ovih ratova treba da budu postavljeni u skladu sa ciljem izgradnje

---

126 Više o projektu na: <https://euroclio.eu/projects/learning-a-history-that-is-not-yet-history/>

održivog mira. Osim toga, nastavnici/e moraju ostaviti po strani sve lične, često emocionalno obojene, stavove i pridržavati se profesionalnih normi. Samim tim je i neophodno da nastavnici/e steknu činjenično znanje o temi, ali i da razumiju kompleksnost prošlosti i njenih interpretacija, kao i načine na koji se istorija često zloupotrebljava radi različitih ideologija, uvjerenja i interesa.¹²⁷

Ove preporuke su početni korak za nastavnike/ce koji žele izučavati i predavati ovu temu, i dragocjen resurs ukoliko je cilj odgovorno podučavanje u nastavi istorije. Međutim, kako se i u ovim preporukama navodi, neophodno je da nastavnici steknu činjenično znanje o ovoj temi, a jedna od prepreka jeste manjak formalnog obrazovanja o ovim pitanjima. Ako se tome doda etnocentričnost kurikuluma i udžbenika postaje jasnije zbog čega je imperativno steći objektivna i korisna znanja o cijelom procesu.

Rad na ovom priručniku, koji se dominantno temelji na presudama o ratnim zločinima pred crnogorskim pravosuđem, bazira se dobrim dijelom na iskustvu koje su autori stekli tokom višegodišnje saradnje sa Međunarodnim rezidualnim mehanizmom za krivične sudove (Mehanizam)¹²⁸. U okviru te saradnje, otvorena je mogućnost upoznavanja sa arhivom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i načinom na koji se ta arhiva može koristiti u odgovornom podučavanju istorije ratova 1990-ih. Veliki broj nastavnika/ca istorije, ali i srodnih predmeta, iz Crne Gore je imalo priliku da kroz niz seminara i drugih edukacija upozna sa arhivom i načinima za njeno korištenje.¹²⁹

Kontinuirano usavršavanje dijela nastavnika/ca, a često i njihova lična inicijativa, doveli su do toga da ove teme postanu dio njihovog užeg interesovanja, sa kojom su u mogućnosti da se na profesionalno odgovoran način nose. Na to ukazuje i podatak da je još 2022. godine u izdanju CGO-a publikovano petnaest radionica¹³⁰ na temu nastave kontroverzne istorije ratova 90-ih godina. Na njoj je radilo petnaest edukatora/ki iz Crne Gore, koji su kontroverzne teme pokušali objasniti kroz prizmu sporta, ekonomije, kulture, svakodnevnog života, ali i kroz zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije. S obzirom da je to bio pionirski poduhvat na ovom polju u Crnoj Gori, ovaj priručnik može pomoći u daljem radu.

Na osnovu iskustva korištenja arhive Mehanizma i MKSJ-a, zaključeno je da nastavnici/e mogu primijeniti metodu nastave za razumijevanje prilikom izučavanja ratova iz 90-ih godina. Ova metoda se oslanja na pristup koji naglašava ono što je njima zanimljivo i važno. Iako nastavnici/e imaju i treba da imaju slobodu da odrede najvažnije aspekte koje žele prenijeti svojim učenicima/cama,

---

127 *Making sense of the past that refuses to pass - Recommendations for responsible teaching of the wars in Yugoslavia and its successor states*, Euroclio 2018, The Hague. Dostupno na: https://euroclio.eu/wp-content/uploads/2016/12/Making-sense-of-the-past-that-refuses-to-pass_final-English.pdf. Pristupljeno: 10.05.2024.

128 Više o Međunarodnom rezidualnom mehanizmu za krivične sudove na: <https://www.irmct.org/bcs>

129 *MIP nastavlja sa radionicama za nastavnike istorije iz Crne Gore*, IRMCT, Decembar 2021. Dostupno na: <https://www.irmct.org/bcs/novosti/mip-nastavlja-sa-radionicama-za-nastavnike-istorije-iz-crne-gore>. Pristupljeno: 20.05.2024.

130 *Nastava istorije za odgovorno obrazovanje - 15 radionica*, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica 2022. Dostupno na: <https://media.cgo-cce.org/2022/03/Nastava-kontroverzne-istorije-radionice.pdf>. Pristupljeno: 18.05.2024.

ta sloboda je posebno značajna u post-konfliktnim društvima. Korišćenje ove metode omogućava nastavnom kadru da fokusira nastavu na ključne teme, što dalje pomaže mlađim generacijama da bolje shvate složenost i značaj istorijskih događaja, čime se doprinosi dubljem razumijevanju i izgradnji trajnog mira.¹³¹

Nastavnici takođe mogu prilikom izučavanja ovih tema koristiti već pomenuti izvještaj Mauricija Salustra kao konkretan primjer kako učenicima približiti kompleksnost istraživanja ratnih zločina i primjenu pravnih strategija. Salustrovo istraživanje pruža sveobuhvatan uvid u implementaciju Strategije za istraživanje ratnih zločina Državnog tužilaštva Crne Gore u periodu od 2015. do 2021. godine. Kroz analizu tog izvještaja, nastavnici, ali i učenici mogu bolje razumjeti specifične izazove s kojima se suočavaju pravosudni organi prilikom prikupljanja dokaza, osiguranja pravde za žrtve i garantovanja fer suđenja za optužene. U njemu se takođe naglašava važnost međunarodne saradnje u procesu suđenja za ratne zločine, što može poslužiti kao podsticaj za razumijevanje međunarodnih standarda ljudskih prava i njihove primjene u nacionalnim pravnim sistemima.

Zaključno, uprkos nizu prepreka sa kojima se nastavnici/e suočavaju, predavanje o ratovima 90-ih godina predstavlja neophodnost. Na osnovu iskustava stečenih u prethodnim godinama, jasno je da postoje alati i metode koji omogućavaju da se ova tema efikasno prenosi u učionicama u Crnoj Gori. Nastavnici/e se suočavaju sa izazovima kao što su manjak formalnog obrazovanja, osjetljivost teme, različite interpretacije događaja i emocionalna reakcija učenika/ca, ali to ne umanjuje važnost edukacije o ovom periodu. Korištenjem pristupa kao što je nastava za razumijevanje, koji naglašava relevantne i zanimljive aspekte, nastavnici/e mogu prevazići ove izazove. Ovi alati i metode ne samo da olakšavaju predavanje ove kompleksne teme, već i pomažu u razvijanju kritičkog mišljenja i dubljeg razumijevanja među učenicima/cama. Kroz pažljivo planiranje i primjenu ovih strategija, moguće je uspješno integrisati podučavanje o ratovima 90-ih u nastavne planove i programe.

---

131 Priručnik za edukatore istorije/historije/povijesti o korišćenju arhive Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove, Program Mehanizma za informisanje (PMI), Hag 2023. Dostupno na: <https://www.irmct.org/sites/default/files/publications/Handbook%20History%20Teachers-Vol%20I-BCS.pdf>. Pristupljeno: 13.05.2024.

Recenzija

Upotreba prošlosti u legitimizaciji sadašnjosti imanentna je svim društvima. U zajednicama sa naglašenim romantičarskim doživljajem prošlosti, taj proces je kompleksniji, jer se prošlost koristi kao platforma savremenog političkog djelovanja u kojem se afirmišu i podržavaju samo ideje koje imaju "istorijsko utemeljenje". Crna Gora je bez sumnje društvo sa naglašenom potrebom za isticanjem i upotrebom prošlosti. Pozivanjem na "slavnu i junačku prošlost" žele se legitimisati različiti oblici političkog i društvenog djelovanja, pa su ružne i nepoželjne interpretacije u takvom tumačenju skoro isključene.

Upravo je ovaj i ovakav odnos crnogorskog društva prema prošlosti jedan od ključnih razloga zbog kojih je suočavanje sa teškim i nepopularnim stranicama istorije izazov sa kojim se susretala svaka generacija. Ne treba podsjećati na slučaj akademika Branimira Đurđeva, koji početkom 50-ih godina XX vijeka nije mogao objaviti knjigu u Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti (SANU) jer je na arhivskoj građi i dokumentuma potvrdio tezu o osmanskoj vlasti u Crnoj Gori u XVI i XVII vijeku i urušio "tradicionalnu istorijsku istinu" da Crna Gora nikada nije bila pod osmanskom vlašću. U crnogorskoj romantičarskoj predstavi prošlosti, mnogo je sličnih primjera nenaučnog tumačenja istorijskih procesa.

S druge strane, postojale su teške stranice crnogorske prošlosti koje zbog obilja istorijskih izvora jednostavno nije bilo moguće kreativnu tumačiti. Takve teme su, po pravilu, izostavljane i o njima je vladala prećutna saglasnost "da je još rano o tome govoriti". U grupu ovih tema nesumnjivo ulazi i odnos Crne Gore prema ratovima 90-ih, uloga i ponašanje ključnih aktera i, konačno, posljedice takvog djelovanja. U akademskoj zajednici često su tvrdili da ne postoji "istorijska distanca" da bi se relevantno raspravljalo o tim temama, iako je za naučnu historiografiju jedina relevantna stvar: da li za određeno istorijsko pitanje postoje relevantni izvori ili ne postoje.

U tom kontekstu, priručnik "Ratni zločini 1990-ih u presudama crnogorskog pravosuđa" predstavlja otklon od tradicionalnog historiografskog narativa u Crnoj Gori. U pet poglavlja (*Međunarodnopravni kontekst; Crna Gora i ratovi 1990-ih – istorijski kontekst; Ratovi 1990-ih u crnogorskom obrazovnom sistemu; Ratni zločini 1990-ih u presudama crnogorskog pravosuđa; Preporuke za nastavnike/ce*) autori priručnika, Igor Radulović i Miloš Vukanović, nude originalan i funkcionalan okvir za nastavu istorije vezanu za ratne događaje 90-ih, preciznije odnos crnogorskog društva prema sedam slučajeva ratnih zločina koji su dobili sudski epilog u Crnoj Gori: *Slučaj logor Morinj; Slučaj Deportacija; Zločini u Bukovici; Ubistvo porodice Klapuh; Zločin u Štrpcima; Slučaj Kaluđerski laz; Slučaj Zmajević*.

Nauka i praksa su pokazale da se u društvima koja se ne suočavaju na pravi način sa svojom prošlošću, dramatično povećava mogućnost obnove sukoba. Posljedično, u savremenom dobu u kojem živimo, „hvatanje u koštac” sa određenim temama postaje neophodnost, navode autori u predgovoru.

Priručnik koji se nalazi pred čitaocima je upravo u funkciji "hvatanja u koštac" sa najtraumatičnijim periodom naše savremene istorije i obaveza svakog profesora istorije da otvori raspravu o ovim

temama, a nikako da bježi od njih, uz pogrešan izgovor da se radi o kontroverznim temama. U istoriografiji, ali i obrazovnom sistemu ne postoje manje i više kontroverzne teme. Postoje samo istražene i neistražene teme. Ratni zločini 90-ih su, bez sumnje, istraženi istoriografski primjeri i ne postoji nijedan izgovor da se u nastavi istorije ove teme izbjegavaju. Naprotiv, racionalnom i metodološki utemeljenom raspravom, može doći do urušavanja uvriježenih stereotipa kod mladih, a njihovo poznavanje ovih dijelova crnogorske prošlosti može biti samo za njihovo dobro.

Dodatna vrijednost ovog priručnika je detaljno objašnjen i prezentovan istorijski kontekst ratova na prostoru bivše Jugoslavije, kao i prezentacija ovih tema u zvaničnim udžbenicima istorije Crne Gore. Sveobuhvatnom analizom u ova dva poglavlja, autori čitaocima, odnosno nastavnicima, kojima je ovaj priručnik primarno namijenjen, nude jasnu metodološku osnovu i istorijski kontekst u kojem razrađuju cijelu temu. Fokus je, ipak, na ratnim zločinima koji su se tokom 90-ih dogodili na prostoru Crne Gore. Osim hronološkog pregleda svakog pojedinačnog zločina, u priručniku se nalaze i izvodi iz sudskih presuda, dijela dokaznog materijala i sličnih izvora koji nude širu sliku cijele priče. U tom dijelu, treba istaći i problematizaciju jednog veoma važnog procesa, a to je odnos crnogorskog društva prema pojavi tzv. "vikend ratnika". Ovaj termin, autori koriste za objašnjenje pojedinaca iz Crne Gore, koji su dobrovoljno, početkom 90-ih, odlazili u pogranična područja sukoba, gdje su učestvovali u pljačkama, progonima i ubijanju civila. Odnos crnogorske države prema tzv. "vikend ratnicima" biće ključni pokazatelj spremnosti crnogorskih pravosudnih organa da se suoče sa ratnim zločinima, jer broj ovih pojedinaca nije mali, a značajan broj njih, u kasnijem periodu, zauzimao je javne funkcije i pozicije, posebno u bezbjednosnom sistemu Crne Gore.

Konačno, metodološki okvir priručnika zaokružen je posebnim poglavljem sa preporukama nastavnicima u kojima se ukazuje na značaj sudskih presuda i dokaza u sudskim procesima. Autori se, u tom dijelu, ne ograničavaju na sudske presude iz Crne Gore i konkretne primjere obrađene u priručniku, već se pozivaju i na arhivu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. U tom kontekstu, sugerišu primjenu metode koja se oslanja na pristup koji naglašava ono što je učenicima zanimljivo i važno, a profesori imaju slobodu da odrede najvažnije aspekte koje žele prenijeti učenicima. Korišćenje ove metode omogućava nastavnom kadru da fokusira nastavu na ključne teme, što dalje pomaže mlađim generacijama da bolje shvate složenost i značaj istorijskih događaja, čime se doprinosi dubljem razumijevanju i izgradnji trajnog mira.

Empirijskim podacima i širokom bazom izvora i literature, autori priručnika na jasan metodološki način urušavaju uvriježene i često netačne predrasude o "kontroverznim" temama 90-ih, ukazujući da se od ovih teme ne treba sakrivati, već naprotiv, najbolji način je direktno suočavanje sa njima. Priručnik "Ratni zločini 1990-ih u presudama crnogorskog pravosuđa" bez sumnje predstavlja odličan nastavni materijal u crnogorskim školama, i izdavaču priručnika, Centru za građansko obrazovanje (CGO), sa zadovoljstvom preporučujem njegovo publikovanje.

Doc. dr Adnan Prekić

